

Spetsiaalne fond

~~F 9525~~
~~V 622b~~

~~1.28.1917~~
~~1.10~~
1917

EESTI KIRJANDUS

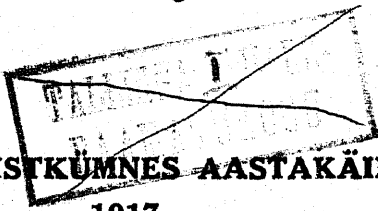
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTHAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÕNISSON.

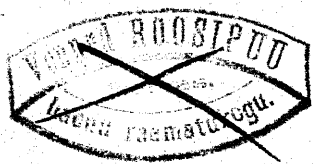
ENSV
Riiklik Arhiiv
Päästetud

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

SP, -1429
EP H352

KAKSTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1917

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1917

XII AASTAKÄIK

№ 8—10

Willem Reimani mälestuseks.

Kauaaegse kannatamise ja väsitava valu järele uinus 12. mail Kolga-Jaani üksilduses magama Willem Reiman. Kui tema põrmu 18. mail sealsamas ligidalt ja kaugelt kokkutulnud saatjate osavõtmisel mulda kanti, siis tunti saatjate kogus ja paljudes kohtades üle kodumaa, et lahkunud on meie keskelt üks parematest, keda Eesti pind kannud, üks nendest, kelle sees rahva hinges õhkuv elutuli heledalt loitma löönud — kõrge sambana üles kerkides ja valgust saates igale poole, selgitades, puhastades ja kosutades seda, mis eluvõimuline ja eluõigusline, hävitades seda, mis elu ähvardamas ja halvamas.

Kuidas kirjeldada lahkunu elu ja tööd nõnda, et kirjeldus tema vääri oleks, kuidas teadvusesse kutsuda seda, mis oleme kaotanud?

Kolm aastakümnet on Willem Reiman avalikus tegevuses olnud. Suurema osa sellest ajast on ta seisnud Eesti iseteadliku elu keskpäigas, on olnud väsimata töomes, täis elu- ja loomisejõudu, täis sütitavat vaimutuld, tugev sammas Eesti avaliku elu keeru keskel, kelle najale toetades nõdremad julgust, jõudu ja hoogu said. Võis ju mõnda arvamist W. Reimani kohta olla, ühest muljest aga ei võinud keegi temaga kokku puutudes ilma jääda: W. Reiman teadis, mis ta tahtis, tema seletas selgesti teed, mida ta käis, käima pidi. See andis tema olemisele ja ülesastumisele, välispidise kärsituse peale vaatamata, ometigi iseäralise kindla ilme ja usaldust-äratava jume. Nagu kõik need, kes maapinnal liikudes suurt tegevust on avaldanud, oli ka W. Reiman oma hinges üht iseäralist kutsumist kuulnud, mis tema elu ülesande ja sihi ära määras. Selle kutsumise järele käis ta. Ja iseäralik: see kutsumine ei lange pealt-näha tema välise elukutsega mitte otsekohe kokku. Mitte õpetaja ameti pidamises üksi

ei näinud W. Reiman oma elu mõtet, mitte ka usuliste tunnete äratamises kitsamas mõttes ei leidnud ta oma suuremat ülesannet. Küll oli W. Reiman tõsiselt usklik inimene; seda pidi see tunnistama, kes temaga ligemalt kokku puutus. Tema olemise juured olid kinnitatud igaviku vallas, väljaspool ruumi ja aega, igavese tõe ja õiguse ja armastuse riigis. Iseäralisesse ligidasse lapselikku vahekorda näis W. Reiman astunud olevat Temaga, kes on Elu ja Vägi, Valgus ja Vaim, kelle ligiduses igaviku tõesed reaalsjadena esinevad. W. Reimani jutlustest ja vähestest vaimulikkudest kirjadest hõõgas elav usutuli välja, tema usuliku elu avaldustes leidub tõsisemaid, puhtamaid ja jumalikumaid helisid, kui mõnegi teise juures, kes pealiskaudsesse sõnade ja mõistete piirkonda rippuma jäänud. Ometi ei ole mitte siit W. Reimani kutsumise keskmõtet otsida, tema mõistis saladuseilmast pärit olevat kutsumist teisiti, kaugemalt ja laiemalt: Eesti rahva eluõiguse tunde äratamine ja omapärase olemise kohustuse istutamine hingesse, kõlblise iseteadvuse mõtte selgitamine ja puhastamine, elu väärtuse tõstmise püüde kinnitamine oli nähtavasti tema elu ülesandeks saanud. Sellele kutsumisele jäi tema ustavaks kuni oma surmani. Võib ju seda nähtust mõnestki seisukohast hinnata, ometi tuleb mees pidada, et otsuseandjaks ei jää ikkagi mitte välised nähtused, ka mitte üksikud enam või vähem õnnelikud sammud, vaid ainult oma kutsumise ulatuse mõistmine, selles põhjenev vääramata tõelikkus ja otsekoheus ja kõikumata ustavus äratunud ja sisemiselt omaks võetud ülesandele. Et W. Reiman oma ülesannet täites ennast eksisammude eest oleks jõudnud hoida, kes võiks ja tahaks seda tema käest nõuda? „Ma olen inimene ja midagi inimlikku ei ole mulle tundmata,“ nii pidi ka tema tunnistama. Ja nii ei taha meie nüüd, kus W. Reiman igavikku on läinud siit, kus kõik nii puudulik ja täielikkuseteta, mitte tema vigade ja nõraste paistusel iseendid oma väiksuses soojendada, vaid püüame tabada seda suurt ja ülendavat, aegadest ja oludest üleulatavat, mis W. Reimani olemises meie ligi astub.

* * *

Willem Reimani tööd üksikasjaliselt hinnata ei ole mitte võimalik lühikeses järelhüüdes. Olgu siin ainult üleüldiselt selle peale tähendatud. Mis W. Reiman Kolga-Jaani koguduses, kus ta suurema osa oma tegevuse-east viibis, kui õpetaja on teinud, selle üle ei ole mul mitte

ülevaadet. Kes aga W. Reimani jutlusi on kuulnud, nagu minul see tema noorema ea ajal tihti võimalik oli, see teab, et nemad rikkad olid mõtete ja sügavate tundmuste poolest. Oli mõnikord tunne, et nad ehk kuulajatekogu kohta liiga kõrged olid ja iseäranis tundmuste-elus arenemist eeldasid, mida mitte kõigis tarvilikul määral olemas ei olnud. Et Kolga-Jaanis seltskondlik elu ja haridusepüüded mitmeti õige kaugele on edenenud, kas ei ole selleks muu šeas ka iseäranis kaasa mõjunud see tõsise vabaduse vaim, mis W. Reimani vaimulikkudest kõnedest välja voolas, see hingelise iseseisvuse õhk, mis W. Reimani kuuljaid seestpidi vabastas? Dogmaatiliselt rohkesti oma nooruseaja usuteaduse mõttekäikudes liikudes oli W. Reiman, kes uuema aja usuteadusega hoolsasti sammu pidas, ikkagi sisemiselt tõesti vaba ja iseseisev usuteadlane.

Üksikutest ettevõtetest nimetan Kolga-Jaani kiriku ümberehitamist, kus W. Reimanil püüdmiseks oli, iseäranis C. Sulze õpetuse mõjul, kirikule sarnast laadi anda, et ta juba väliselt kodune ja omane oleks, ja kihelkonna vaeste-hoolekandmise asja korraldamist, mille nähtavaks märgiks kiriku maa peale ehitatud koguduse-vaestemaja on.

Edasi ei võinud lugu teisiti olla, kui et Willem Reiman oma kihelkonna seltskondliku elu loomises ja korraldamises väsimata tegev oli. Austavat tunnistust andsid sellest tööst kihelkonna ühiskondlike asutuste asemikud matusel.

Avalikku tegevust Eestis algas W. Reiman ajal, mis mitmes tükis õige raske oli. Esimese rahvusliku vaimustuse ja armastuse ajajärk oli kadunud, omavahelised tülid olid avalikkusesse asjadesse palju hävitust toonud, tegelased olid laiali läinud, pettunud, väsinud; väline surve oli ennast ikka selgemini tunda andmas. Mitte midagi vähemat kui Eesti rahvusliku iseolemise hävitamise püüd oli õhus liikumas, osalt ka juba tegelikkusesse määrustesse teed leidmas. Rahva enam edenenud ringkondades oli rahvuslik tunne mitmeti õige nõrk, võõrale mõjule avati kergesti ukсед ja aknad, võõras keel ja võõras meel võeti vastu kodusse. Üksikud mehed ja ringikesed püüdsid veel ärkamiseaja pärandust hoida ja edasi kanda, teised aga olid rõõmsateks osalisteks iseteadlike püüete matusepidul. Eesti rahva rahvusliku eluõiguse tunne oli paljude kadunud, teistes alles ärkamata, iseenesest lugu pidamine õige madalal astmel.

W. Reiman, kes juba üliõpilasena seltsimeeste keskel oma pärastise olemise algolluseid avaldanud, ei võinud

elusse astudes siin mitte vaikiyaks pealtvaatajaks olla. Ja tema umbes inimese-ea pikkune avalik tegevus on väsimata töö Eesti rahva iseteadliku olemise teenistuses.

Alguse tegi W. Reiman kirjatöödega Eesti kirjanduse- ja ajaloo alal. See jäigi tema teadusliku ja kirjandusliku tegevuse tähtsamaks alaks, võib olla, üleüldse tähtsamaks osaks tema tegevusest. Aegamööda tungis W. Reiman siin ikka sügavamale ja sügavamale, kaevas mineviku hämarusest paljugi päevavalgele, mis tänini täiesti teadmata olnud, kandis rohkesti „kiva ja kildusid“ kokku Eesti rahva mineviku hoone rekonstrueerimiseks. Eesti rahva kultuurielu tingimisi ja saadusi, Eesti rahva käekäiku minevikus ei ole küll keegi nõnda valgustanud kui W. Reiman. Temal oli terav silm tolmu alla jäänud riismete leidmiseks, niisama tähtsamate ja iseloomulikumate andmete äralohutamiseks vähem tähtsatest, tema vaim oli usin ja teaduslikult selgitatud saadud materjaali läbitöötamiseks. W. Reimani tööd Eesti kultuuriloo alal on enamasti iseseisvad uurimised, mitte ainult kokkuvõtted; kõik need andmed, mida trükitud ja käsikirjalised algallikad, niisama ka arhäoloogia ja keeleteadus suudavad pakkuda, sulavad W. Reimani kujutustes ja kirjeldustes kokku ühiseks elavaks kindlajooneliseks kujuks. W. Reiman lõi alles Eesti ajaloo-teaduse, pani põhja Eesti rahva mineviku teaduslikule läbitöötamisele.

Ajalugu oli see ärakuivamata allikas, kust W. Reiman alalõpmata uusi aineid leidis oma kirjatöödeks ja kõnedeks. Kuid W. Reimani ajalugu ei olnud mitte kuiv sündmuste, arvude ja nimede üleslugemine, ei, Reimani vaim puhus surnuluudesse uut elu, ja ajalugu saab tema käsitamisel tunnistajaks igavesti kestvast ja igal ajal ennast avaldavast elust, ta saab iseäranis ka tunnistajaks Eesti rahva eluõigusest ja elujõust, kinnitab usku Eesti rahva tuleviku sisse. Kahju sellepärast, et W. Reimani korda ei läinud elutööna valmis kirjutada täielist Eesti rahva ajalugu; tema tööd, mis siin ja seal laialipillatult ilmunud, peaks küll ühises kogus kättesaadavaks tehtama. Nad on seda väärt — ja meile on neid tarvis.

Usk Eesti rahva eluõiguse sisse viis W. Reimani paratamata tegeliku elu nõudmiste ja ülesannete juure. Kui palju on tema küll kõnedes ja ajakirjanduses sõna võtnud üleüldiste rahvuspoliitikaliste küsimuste, niisama hariduse-, kooli- ja kirikuolude selgitamise ja korraldamise kohta. Iseäranis hakkas tema karskuseküsimusest kinni, ära tundes, et see õige tähtsal määral Eesti rahva eluküsimuseks

on. Tema kirjatööd ja kõned sellel alal, tema tegevus Eesti Karskuseseltside Keskskoimekonna juhatajana on küll suurelt osalt selleks kaasa mõjunud, et karskuseliikumine Eestis paljude aastate jooksul mõjuvaks eluavalduseks on olnud, täievärtuslisena teiste eluavalduste kõrval esinedes.

Niisama oli W. Reiman väsimata hariduseliste püüete teostamises. Oli kohalikkudes hariduselistes ettevõtetes elustajat ja juhtijat tarvis — W. Reimani valmis meel ei lubanud kõrvaltvaatajaks jääda: Viljandi Hariduseseltsis oli ta esimestel aastatel esimeheks; oli tarvis hariduseseltside püüdeid ühtlustada ja nende tegevusesse selgust tuua — W. Reiman tõttas kongressidele, õhutas suusõnal ja kirjalikult, korraldas ühise häälekandja — hariduseseltside aastaraamatu — väljaandmist. W. Reiman kajas vastu kõigile edu ja paremuse poole püüdvatele ettevõtetele, ta juhtis ise tähelepanemist eluliste küsimuste peale, algatas mõtteid, seadis sihtisid üles, äratas ja kogus tööle, kus tarvis. Ja tarvis oli seda igal pool. W. Reiman tundis seda ja mõistis ka tagajärge iseenele isiku kohta ja pani ise käed külge, kuhu ta aga ligi ulatas.

Eesti teadus oli viimaks ikkagi W. Reimani omasemaks alaks. Sellepärast on ka iseenesest mõistetav, et tema tähtsamaks tegevusekohaks oli paljude aastate jooksul see asutus, mis Eesti teadusele keskpaigaks ja varjupaigaks pidi olema — Eesti Kirjanduse Selts. Ju Eesti Kirjameeste Seltsi lõpupäeval näeme W. Reimani elavalt tegevuses olevat, et kallist asutust, millega Eesti iseteadliku elu ajaloo rohkem ilusaid mälestusi ühendatud, päästa ja ülesannete kõrgusele tõsta. Seltsi kinnipanemise järele tekkinud auku püüdis W. Reiman natukenegi täita Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjandusekomisjoni kaudu, kelle tegevusele aga väljastpoolt väga kitsad piirid olid seatud. Kui 1905 vabamad tuuled puhuma hakkasid, oli W. Reiman esimeste hulgas, kes uue kirjandusliku ja teadusliku seltsi elussekutsumise mõtet väsimata teostada aitas, ja kui Eesti Kirjanduse Selts 1907. aastal oma tegevust algas, siis ei olnud suurema hulga seltsiliikmete seas enam küsimuseks, kes seltsi etteotsa pidi astuma. Ja seltsi elu ja tegevus esimese seitsme tegevuseaasta jooksul on elavaks tunnistuseks sellest, mis W. Reiman võis. Tema oma kõned ja seletused tõstsid koosolekute teaduslist iseloomu kõrgele, tema kirjutused seltsi kuukirjas „Eesti Kirjanduses“ olid paljude aastakäikude kandjateks. W. Reimanil oli and ja osavus kaastöötajaid leida ja koguda. Ja nii kogus ta Eesti Kirjanduse Seltsi ümber kokku peaaegu kõik meie

paremad teaduslised ja kirjanduslised jõud. Ja edasi oli W. Reimani mõte alalõpmata töös, et Eesti Kirjanduse Seltsi tegevust juhtida ja korraldada. Igale eestseisuse koosolekule oli temal midagi uut ette panna, mitte ainult väljamõeldud plaanisid, vaid teostamisevõimulisi kavatsusi. Kui W. Reiman viimaks haiguse pärast seltsi esimehe ametist pidi lahkuma, siis jäi tema ikkagi seltsiga ligidasse ühendusesse ja ei tüdinud ära ka viimaselgi ajal, kus ta haiguse läbi raskelt kannatas, seltsi ettevõtteid toetamast ja tegevusele hoogu andmast. Niikaua kui Eesti Kirjanduse Selts seisab ehk temast räägitakse, jääb hiilgava tähena seltsi elutaevas paistma tema esimese esimehe kõrge kuju.

*
*
*

Willem Reimani tegevuse ja mõju mõistmiseks ja hindamiseks püüan lõpuks mõne joonega tema omadusi ja iseloomu ära tähendada, teades, et see kuidagi ainult üldiselt võib sündida.

Kõige pealt peab ütlema, et W. Reimani mõte väga kiiresti töötas. Mõnda uut teaduslikku raamatut ette võttes sai temale varsti selgeks, mis selles iseloomulist on, mille poolest ta teistest lahku läheb või neid täiendab. Ja imestama pidi W. Reimani kirjatöösid lugedes ja tema kõnesid ja seletusi koosolekutel kuuldes tema määratuma teadmistetagavara üle. Mitu teaduseharu käisid tema huvituste piirkonda ja igaühes võis ta kindlat ja selgesti põhjendatud seisukohta avaldada. Millest W. Reiman rääkis või kirjutas, sellesse oli tema ka sügavalt sisse tunginud ja kõik järeldatavad otsused viimase võimaluseni läbi mõtelnud. Ei olnud ju W. Reiman ka oma järeldustes ja otsustes mitte ilmeksimata, kuid hooletust ja pealiskaudsust ainete käsitamises ei või temale küll mitte ette heita. Edasi töötas W. Reimani mõte järjekindlalt, vahet pidamata. Huvitav oli tähele panna, kuidas ta kirjutuslauast kirjatöö juurest äkitselt üles tõusis, oma majapidamises ringkäigu tegi seda ja teist korraldades — ja siis jälle laua taha istus ja otsekohe edasi kirjutas.

Teine tähtis joon W. Reimani juures oli tema tundlikkus. Midagi lapselikku õrna ja hella tundus kogu tema olemises. Välispidi mõnikord õige lühikese jutuga ja nagu järsk, avaldas ta ometigi palju südamlikku osavõtlikkust nende saatuse vastu, kellega elu teda kokku juhtis. See tundeline külg oli W. Reimani isieti suur ja tuli alati selgesti avalikuks. Miks mõjusid W. Reimani puhasteaduslikudki tööd kõnes ja kirjas ikka soojendavalt ja sütitavalt.

valt? Küll sellepärast, et neist peale põhjalikkuse ja selguse ka veel õige vägevalt soojast südamest tulevad helid välja kõlasid. W. Reimani juures töötas tunderikas süda alati selge peaga käsikäes, ta tungis mõnikord isegi rohkem ette, kui näit. kaine teadusliku harutuse juures kõrvalt vaadates tarvilikuks oleks pidanud; kuid sellepärast just oli tema töödel see suur väärtus, et neist rikas ja kõrgelearenenud sisemine elu välja hoovas, tuli, mis tuld sütitas. Kõnedes ja jutlustes kandis W. Reimani tundeline osa tihti iseäralist sentimentaalsuse, isegi kurvameelsuse värvi, tõusis aga ka kõrgele vaimustatud paatose piirile, määratumast sisemisest jõust tunnistades ja sädemeid ja tuld heites vastuvõtjate hingesse. Üleüldiselt reageeris W. Reiman väga ruttu elu nähtuste ja sündmuste peale ja võttis seisukohta — neid jaatades või tarvilikul korral korrigeerida püüdes. Elava ja tugeva tundeelu arvesse tuleb panna mõnikord avalikuks tulevat objektiivsuse puudust otsustes; iseäranis aga on selle läbi seletatav ja arusaadav see nähtus, et W. Reiman, oma tõsises olemises täiesti salliv ja leplik olles, siiski teisiti mõtlejate ja tundjate vastu vahel sekka sallimatust avaldas ja kibedust enese vastu sünnitas seal, kus seda sugugi tarvis ei olnud. W. Reiman armastas oma südame täiusest neid asju ja ettevõtteid, mis Eesti rahva tõsise edenemisega ühendatud olid, ta tuline hing elas kõigi nendega elavalt kaasa — rõõmustades ja kannatades, ja kus ta oma armastuseobjektile mingit hädaohtu aimas, seal ei võinud ta külmaks jääda, ta pidi kõnelema ja kirjutama — ka seda, mis valu tegi. Kes W. Reimani ligemalt tundis, see peab aga küll tunnistama, et ta iialgi midagi ei rääkinud ega kirjutanud selleks, et alandada või haiget teha.

Viimaks oli W. Reimanil õnnelikuks omaduseks, et temas mõte ja tegu kokku langesid. Ta ei olnud mitte lõtv mõtetehauduja ja jõuetu sõnadetegija, ta oli täiesti teo-inimene. Tahtmine oli temas võimsaks tõukajaks arenenud ja kasvanud. Mis ta tarviliku leidis olevat, sellest hakkas ta kinni, mis tal ütelda oli, selle pani ta kohe kirja, mis ta kavatsenud, sellele andis ta võimalikult ka reaalse kuju. Selle juures ei tunnud ta väsimust, ei kaotanud julgust peetumustes. „Tööd teha ja mitte meelt heita!“ See sõna, mis tema töötoa seina ehtis, näis tema elu juhtsõna olevat. Selle suure tegelikkuse tõttu oli W. Reimanil ka võimalik just liikumapanevat mõju avaldada ligemas ja kaugemas ümbruses. Paljugi mõtteid ja kavatsusi on Kolga-Jaani vaiksusest välja lennanud ja kodu-

maa laiemal pinnal liikumist ja etu sünnitanud, sellepärast, et nende saatjaks mees oli, kes ise eluga ühenduses seisis — elades ja elukujude loomises tegev olles. Kaugelearenenud tahtmisejõuga ühenduses seisis ka see ausus, õiglus ja järjekindlus mõtetes ja tunnetes, mis igal pool avalikuks sai. Silmakirja-teenistus ja järjekindlusetus oli W. Reimanile vastik. Karskusemõtte suurust ja ulatust rahva tuleviku kohta sügavalt ära tundes pidi W. Reiman ise ka täielik karsklane olema. Siin ei tunnud tema järeleandmist teistele vaadetele ega kompromissi harjunud kommetega. Niisama ei võinud W. Reiman teisiti, kui pidi ka rahvusliselt täiesti järjekindel ja õiglane olema: Eesti meel kõnes ja kirjas, Eesti meel ja keel kodus perekonnas ja teistega läbikäimises. Nii sai just viimases asjas W. Reiman uue ajajärgu inaugureerijaks Eestis: Eesti haritlase perekonnas sai Eesti keel kodukeeleks. Nii iseenesest mõistetav kui see meile praegu näib olevat, oli W. Reimani ajal lugu koguni teine: oli tarvis tema mõtteviisi järjekindlust, tunnete õiglust ja tahtmise kangekaelsust, et siin põhjalikku murret sünnitada.

Viimaks peab veel konstateerima, et W. Reimani mõtet, tunnet, tahtmist ühiseks jõuks ühendamas oli suur aatlikkus, mis kõige tema olemise ümber nagu kõrgema õhkkonna lõi. Tema tegevusest lehvis vastu meel, mis viimaks ometigi ei ela üksikutele tegeliku elu nähtustele, vaid kõige kõrgemale ja kaugemale ulatavatele püüetele, meel, mis mitte ei lepi kättesaadud konkreetsete tagajärgedega, vaid järelejätmata pöördud on kõige ülema eesmärgi, täielikkuse poole ja sinneroole tõtates iseenesest on vabaks saanud, valmis isiklikus elus ohvrit tooma. Ja ohvrit on W. Reiman toonud sellele aatele, millele ta elas, suuri ohvrid, kannatanud on ta palju selle rahva pärast, kelle päralt tema armastus oli, — ja leidis selle kõik iseenesest mõistetava olevat; hädaldamine ja kaebamine ja oma ohvritega kiitlemine oli temale võõras. See teatavas mõttes hoolimatus iseenese vastu ja enese ohverdamine, mis ligemalseisjaid ikka imestusega täitis, saigi küll suurelt osalt Willem Reimani liiga varase kulumise ja kustumise põhjuseks.

* * *

Nüüd on W. Reiman ära läinud. Järsku on elulõng katkenud, liiga järsku nendelegi, kes küll juba mõnda aega tõsise murega ägedat võitlust vaatlesid, mis käimas oli pealtnäha täiesti ärakurnatud organismuses visa elujõu

ja surma vägede vahel. Pooleli on jäänud töö. Ometi: W. Reiman on ära läinud kui töömees, kes igal silmapilgul valmis on, sest et ta aega ustavalt on tarvitanud. Kes alati kõige suurema jõupingutusega tegev on, see on ka igal silmapilgul oma elu eesmärgil. Ja nii peame ka Willem Reimani haua ääres tunnistama: kui ka palju tegemata jäi, mis teha oli, kui ka palju kavatsusi surmale oli pühendatud, kui ka palju lootusi närtsima pidi, kui ka W. Reimani isikut meile veel väga tarvis oleks läinud — Willem Reiman oli ära minnes ometigi oma eesmärgile jõudnud, eesmärgile, millest kaugemale keegi ei saa. Elu läheb edasi haudadest üle. Ja mis ta Eesti rahvale ka toob, olgu rõõm, olgu kannatused — Willem Reimani kohta jääb maksma:

Ei kao iial igavese aja merde
Ta põrmu põlve suremata jäljed.

J. Köpp.

Noor-Suomi-Eesti.

Märkused 10-aastasest „Noor-Eesti“st“ ja
25-aastasest „Nuori-Suomi“st“.

II.

Meil tõusis „europlaseks saamise“ hüüd kõige selgemalt Eesti üliõpilaste ringkonnas 1890 ümber. Vanemast Eesti Üliõpilaste Seltsist lahkusid — „korporatsioonide“ poolehoidjad. Äge võitlus, mida lahkumine sünnitas, on meil selgesti meeles. Palju ei olnud uuendajatel-lahkujatel ütelda: Euroopa vääriliseks, „enam europlaseks saamine“ oli nende eeskava põhiheliks.

Võideldi kõvasti uuele püüdele vastu. Meie teadsime hästi, mida uus vool tahtmata kavatses: üleüldised kodanlised sihid ja maitset, millega Balti selts- ja kodakond harjunud ning mida nad heaks kiidavad, saagu ka Eesti ringkonnas maksvaks. Eesti tõusva jõukama ringkonna üliõpilased-pojad — tahtsid oma „kodust“ pere maitset — kogu haritlaste kodusse viia. Nad tahtsid välise peensusega Euroopa seltskonnale ligineda ja selle välise kultuuri esitajate vääriliseks saada seltskondliste kommete, „ülesastumise ja sissetulekute“ poolest. Nimetame seda püüet „k a u n i m a j a n d u s l i s e k s“.

Üks haru sellest kodanlisest Euroopa voolust ei ühinenud välise peenenduse püüdjatega, vaid nõudsid sise-

mist, hingelist „euroopalisust“. Enam kirjandusehuvidega üli-
kooli-noorsugu pärastpoole mõjuva Soome kaunihingeluse
julgestusel kuulutas meie kirjanduses nüüd küllalt tuttava
hüüdsõna välja: „saagem eurooplaseks, jäägem aga eest-
laseks“. Selle juhtsõnaga ühendati nõue: peenemat mait-
set, peenemat keelt, ilusaid kõnevorme, nagu seda ehk
kõige naiiv-otsekoheasemalt Aavik on ilmutanud, kelle-
suuri teeneid keele uuenduse agitaatorina sellega kui-
dagi vähendada ei taheta.

Nii tuli loomulikult täiendavaks lüliks selts-
konnalisele estetismusele — kirjanduseline este-
tismus, olgugi et nad eemaltvaatajale üksteise vastandina
näivad.

Mida seal elukommetena nõuti, seati siin kirjan-
duse vormi. Nagu seal häid elukombeid kultiveeriti,
nii hariti siin häid kirjandusekombeid — „vorme“: seda
nõuab hea seltskond. Kõne sai „precieux“ kuju: laused
pidid „libisema“ nagu moodsa neiu jalad kõrgetel kont-
sadel. Keele kujunemise-arenemise juhtmõtteks seati:
graatsiline, peen. Kõneldi nii teatrist ja kirjandusest ja
kirjandusevõitlusest kodanlusega, osalt küll sisemisel tar-
bel, suurelt osalt aga ka sellepärast, et see heas, „harit-
laste“ seltskonnas nii moodis on, — „tout comme chez
nous“.

Nii pääsid Eesti seltskonna kasvamisel esile kaks
ilmet, sisemiselt sarnased — sugulased: kaunihin-
gelus ja kaunimajandus. Mida kaunimajandus —
majanduses, seda on kaunihingelus — kirjanduses: Nad
pakuvad võimalust ilma tööta väliselt — vormiliselt kultuuri-
saavutusi omandada. — Raha-kodaniku ideaaliks on
kaunimajandus: elumõnus, meeldivus, küllus, kirjan-
duse-kodaniku oma: „valitud“ hingekujud, ilusad sõnad,
kaunid kõnekäänud, peen ja maitsekas „stiil“.

Nagu seal eluhooned ja magadistoad, nii on kirjan-
duskodanluse esitajate vaimukambrid mõnusasti möbleeri-
tud: ümargused, siledad mõtted — vaated, kirjud „omatehtud“
suurmeistrite koopiad, tugikohad kõige uuema moe alusel,
palju peeglid, suuri ja laiu, kus ennast vaadeldes kirjanikud
arvavad suure maalikuju loonud olevat — kus oma
„armast ennast“ kullatud raamis nagu aukartust-ära-
tavat meistrimaali kallistatakse. Kui tuttavad on meie
noorte kirjanduslised enesepeegeldused, ja mitte ükski
Ruthid ja Ormussonid.

Pealegi teavad meie noored väga hästi, kuidas ehi-
vad ilusad mõtted, huvitavad ilmed ja vaimukas ilme.

Meie geeniused nii naiste- kui meestesoost oskavad seda sorti „kosmetikoni“ väga hästi hinnata. Hoopis eksiarvamine aga on niisugust tõugu kaunikirjanduslasi kõrgemalt hinnata kui kaunikodanlust.

Ma ei salga ei kaunihingeluse kui ka kaunimajanduse voolu väärtust hoopis. Väikseandelisematele on need püüded — tõsiseks edasikihutajaks. Eks oleks palju alam, kui meie kodanikud oma hooneid sugugi ei ehiks ja mõnususeta kasimatuses elutseksid, nagu sedagi juhtub.

Kaunimajandus (mammonism) läheb lahku tõsisest majanduslisest püüdest, tähtsast kultuuritegurist. Kaunimajanduse peasihiks on elumõnusus; pärimajanduse otstarbeks on kogu rahvaelu hõlbustamine, hõlpsaks tegemine, ning nõuab suurt vaimlist andelist — loovat jõudu arendamiseks. Kaunimajandus jõuab toredate restoraanideni, rahvamajandus — toredate rahvamajadeni (teatrid, raamatukogud, koosolekumajad).

Helsingis on näit. restoraanid rahvamajadega võrreldes nii toredad, et tähtsat Kalevala rahvapidu mõne Soome ajakirja imestuseks küll Börse restoraanis — Soome haritlus pidas, ja seda just Noor-Soome 25. juubeliaastal! Minule näis sündmus sümbolne mõneski suhtes — on ühtlasi mu eespoolse seisukoha õiguse tõestajaks.

Palju paralleeljooni võiks tõmmata kirjanduslise ja kodanlise Noor-Eesti haritlusrühmade vahel. Seltskondliku Noor-Eestiga ühes põlati N-E. kirjanikkuderühmas kõike seda, mis mitte suurestisünniline „peen“ pole kodaniku maitsele — talupoeglikkust eesotsas. Võitlust talupoja, seisusliku (meie „narodnikute“) kultuuri ja üleüldis-humaanse kultuuri vahel tarvitati meie talupoja hurjutamiseks (Aavik, Tuglas, Linde). Sõna „talupoeg“ nimetati mõnitusmuigega. „Kuid eemale matsist ja tema jumalast“ (Tuglas — Ormusson). Siin on vist ka N-E. — agraarküsimuse kava!

Aavik lõi „rahva keele ja talupoegliku kultuuri sõpradele — eriti kohase ja teenistusliku sõna“ — ja unis. Kahju, kui see huvitav ja surematust ärateeniv sõnasingitus kaotsi läheks. Me määraksime, minu arvates tabavalt, N.-E. „peensuse ja suurtsugususe“ voolu ja iseloomu, kui teda — ja unismuseks kutsuksime ja selle esitajaid ja unistideks. „Précieux“ — millel palju sugulust jaunismusega — ei ütle meile kaugeltki nii palju ja nii kujukalt — sedasama. Sõna loojad tundsid, et nende maitse nimetuseks tabav sõna puudus.

Seisusline tunne (ühes seisuseuhkusega) tõuseb silmapaistvale kohale. B. Linde annab arvestuses mõista, et H. Raudsepp tema kõrval keskkooli 5. klassi hariduse- „tshinnis“ seisab. Kirjanikkude-seisust kujutatakse väljavalitud seisusena, mille kõrval mittekirjanik-kodanik alaväärtusline olevus näib olevat. Muude näidete hulgas võiks Tuglase „Felix Ormussoni“ kõige tüüpulisemaks eelöeldud mõttes pidada. Nähtus oli küll vastukaaluks seltskonna loomusunnilisele kirjanikkude alandamisele — alalhoidlusele, aga rõhutades kirjanikkude seisuslist väljavalimust — avatleb püüd iseenesest teisi „seisusi“ seda suuremale antagonismusele.

Kogu meie hariduseelu näevad N.-E. uuemad ideoloogid — nii Ruubel, Tuglas — seisuse vaatekohalt. Seltskondliku ja vaimlise elu „kastidesse“ jagamine, vägisine liigitamine — on tähtsamaks juhtjooneks nende ajaloolistes katsetes.

Varustatud uuema ajajärgu Vene ideoloogia mõõduriistadega ja kõnekäänudega, kaaritab Ruubel meie vanemat ja uuemat vaimuelu oma seisuse vaatekohalt 1) maamehe — talupoja ajajärku, 2) väikekodaniku — kodaniku ja viimaks intelligenti ajajärku, mille kõrgemaks õieks temale N.-E. rühmkonna kirjanikkude-seisuse esitajad on, kelle londi leegitsusel Eesti alles õige tee on leidnud.

Niisugune liigitamine ei ole mitte üksi N.-E. seisuse helluse ja akademistilise klassifikatsiooni himu toode, vaid õige tähtsalt Vene suuremate ideoloogide epigonismuse saavutus. Arusaadav, et Ruubel, Eesti mõtet aja võõra voolu lamendikusse sundides — meie liikumist-lainetamist peabvägistama. Koidula, Kreutzwaldi, Jannseni, Jakobsoni ajajärk, suur laulupidu, Aleksandri kooli, Eesti Üliõpilaste Seltsi, Eesti Kirjameeste Seltsi asutamise aeg, meie ajakirjanduse sünniaeg, meie kujunduse suuraeg Koehleri ja Weizenbergiga, — kõik see ajajärk on Ruubelile — maarahva aeg. Ajajärku 1890—1905, s. t. meie seltside arenemise, põllumeesteseltside tõusu, „Vanemuise“ ja rahvamajade põhjapanemise, Eesti rahaasutuste tekkimise, Saksa linnakantside peale tormamise, „maaintelligentsi“ tõusu tegevust rahva korraldamisel karskuseseltsides, Läte ja Tobiase aega, ajajärku, kus keelele nii pööret-andev sündmus, kui Eesti keele tarvitamiselevõtmine haritlaste seas — ajajärku, mida ma tähtsaks Tartu murranguajaks kutsun, — seda ajajärku nimetab Ruubel väikekodanlikuks ajajärguks, mille põhiheliks labastusekultus olevat. Maamehe kui väikekodanilise ideoloogia peapüüd seisnud „õpetuses ühest kar-

jast ja ühest karjasest"! Täiesti arusaamataks on jäänud Ruubelile meie „maaintelligents“ (kooliõpetajad) ja nende haridusetöö rahva keskel, mille sugust Vene seltskond ei tunne.

Ajajärku peale 1905. a., s. t. peale suurt mässu, kus N.-E. tekkis ja Noor-Soome ja Noor-Vene mõju laialt maad võttis — seda epigoonide ajajärku — jaunismusega põhjehelis — nimetab Ruubel alles eduliseks liikumiseks — „intelligentsi tekkimiseks“. „Võime sellepärast tähele panna, kuidas meil kõik voolud, mis otsekohe talupojalikkudele ehk väikekodanlastele huvidele ei vasta, pinda ei ole võinud leida, kuidas nad juba alguses surmale pühendatud on olnud. Nii oli lugu omal ajal radikaalse vooluga, siis sotsialismusega. Pööret selles mõttes võime alles peale 1905. aastat märgata“ (Ruubel).

Seisusline tunne ja vaatekoht juhib „noori“ Eesti vaimulikust seisusest tegelaste ja kirjanikkude hindamisel, osalt aga ka Vene vaateviis, kus usulised huvid tähtsal kohal, kus aga vaimulikud rahva hariduslistes teenetes taguriliselt töötavad. Mul ei ole sugugi mõtet piiki murda meie vaimulikkude seisuse heaks, pealegi mahajääva vaimuliku noorpõlve kasuks. Liht õiglusetunne ei luba salata, et Eestis isikud vaimulikust seisusest — Masing, Hurt, Kallas, Reiman, Eisen — mõjusalt Eesti üleüldist kultuuripinda tõstmas on olnud. Niisugust vaimulikkude „kaasatõmbamist“ märkame ka muis Põhja maades. Vaimulikkude vaimliste püüete hindamisel võiksime eeskuju võtta Prantsuse kirjanduseloolastest, näit. kas või Emile Faguet'st, keda sugugi kirikusõprade hulka ei või lugeda, kes aga vaimulikust seisusest kirjanikkudele ometi kitsendamata nende teoste väärtuste järele au annab. Seal on ka näha, et just kirjanikud-võhikud kirikliku huvi mõjulepäästmises Chateaubriandist Barres'ni — tähtsal kohal seisavad. Ja kui juba teiste hulgas Ruubeliga seisuste ja intelligentliku liikumise vahekorraest kõnelda, siis ei saaks tähendamata jätta, et enne Tõnissoni — Eesti advokaadi-seisusest, niipalju kui tean, ühtegi tegelast Eesti elu tõstmiseks leida ei ole. Eesti rahva vanem hariduselugu peab siis Eesti õiguseteadlasi kõige tagurlisemaks olluseks nimetama.

Mitte vaimulik seisus, vaid nähtavasti ka vaimulik haridus ei mõju ikka halvavalt — meie inimestesse. Meie näeme õpetaja-ameti kandidaate K. Menningit ja P. Põldu — oma ameti rikkalistest sissetulekutest ja mõnusast elust loobudes, ühte — meie okasrikkal näitekujunduse ja

teist niisama vähe elulist mõnu pakuval Eesti kooli alal visalt töötamas. Uuema ajajärgu Eesti advokaate ja arste näed tihtigi ainult niikaua meie avalikku elu tegevat, kui palju ametitegevuse algul tühjad kõnetunnid aega annavad, — selle juures ei näi — Eestist kõneldes — neil olevat tarbekski, enne ennast Eestiga tutvustada, vaid sagedasti ennast — Eestile tutvustada.

Ja kui G. Suits ainult „edulisi“ — nende seisukohalt — kirjanikka maksa tahab lasta, siis võib selleski seisuste eesõiguste muretsemist näha üksikutele kirjanduseliikidele. Ei tarvitse esile kutsuda vanu aegu muilt mailt, kust näha, kui tagurlistena omale ajale — mõned suurmeistrid esinesid.

On arusaadav, et kujurite edulus mitte möödaminevas ja ajaga muutavas edumeelsuses ei tarvitse püsida, vaid nõndaütelda bioloogilises edulus, millel kujunduse-elus mõõduandev tähtsus — kujurite andes, loovas võimes ja arenemises, — kujundus-kirjanduse seisukohalt. Muidu peab G. Suits'ki kannatama, kui teda tagurliste kilda liigitatakse, kuhu tema üksnes Anna Haavat, A. Läte't ja teisi tahab asetada.

„Intelligentsi (s. t. N.-E.) esinemine tähendab eestkätt just kõike sorti vaimliste vahekauplejate väljatõrjumist, kes ühel hoobil ja ühe sõnaga kunstsõnnikut ja kunsti, karjakasvatust ja kirjandust, tõkatit ja teadust müüvad.“ See olevat eritlemise ja spetsialiseerimise nõue — mis noori juhtinud.

Selgesti esindub siin Ruubeli jaunismusehing. Ta ei lausu sõnagi nende vastu, kes ühel hoobil ahvukaadisust ja esteetikat, koolmeisterlikkust ja kunsti, arstimist—ajakirjanikulisust — „müüvad“! Põllumehesse puutuv teadus — olgugi põllumajandus raske teadus — on jaunistidele — „tõkatist“. Siin tundub meeleolu, mille vastu 1890. a. Eestis sõda tõsteti ja Eesti üliõpilasi seltsist kavakindlalt välja hakati tõrjuma, meelsus, mis siis „suhkrujunkurluse“ nime all baltimõjulises Eesti ringkonnas maad võtnud ja Eesti haritlastest — talupoegi-renegaate sünnitas.

Kui vähe Ruubel ise eritlusenõuet oma teoses tähele paneb, näeme asjaolust, et ta „Kogu-Eestiga“ pea ühe lause varal tahab valmis saada, olgugi tal „bagaashi“ vaevalt ühe ainsa nähtuse õigeks valgustamiseks — Eesti vaimlites püüetes. Dilettant ei tarvitse sugugi mitme asja nokitseja olla, vaid niisama võib ühe ainsa asja kallal dilettantlikult maintseda. Eriteadus ei seisa mitte aines, vaid uurijas, uurija arenemises, mõtlemise distsipliinis

ja süsteemis. Suured filosoofid Aristotelesest Bergsonini kõnelevad „ühel hoobil“ loodusteadusest ja esteetikast, kirjandusest ja matemaatikast, usust ja teadusest ja „tõkatist“, ja on ometi süsteemi ja mõttearenduse tõttu kõige tähtsamad eriteadlased ja õieti alles teadlased selle läbi. Sedasama võib suurte politika-„eritundjate“ vaimualast tõendada.

Eriharidus on maksev, kui ta põhjalik ja andeline. Ei ole veel see eriteadlane, kes üksi ühest asjast mõnda teab. Vanast nimetati seda „fachsimplicks“. Eritundja on see, kes omas eriharus Euroopa kõige kõrgemate tippude tasapinnal ja selles eriharus ise loovalt on töötanud, selle tipu kõrgendamiseks ise kiva on kannud.

Dilettantlikust õhkkonnast oma aine käsitamisel oleks Ruubel välja saanud, kui ta oma meistrite eeskujul omale selge vaateala ajaloo arenemise põhjustegurite ja sihtide kohta oleks muretsenud. Kuidas on näit. Mihailovski vaeva näinud niisuguse ajaloo-filosoofilise toekoha loomisega! Ei ole ju mingisugust õigust arvustades ühte nähtust kiita, teist laita, kui arvustaja enne ei ütle, kust me tuleme, kuhu me läheme ja kas on tarvis püüda.

Ideede käsitus — mõttearenduse ja ilmavaate — kui renässansi tegur — on noortel esteetika — tundeelu kõrval vähe haritud, olgugi et nad Euroopa uuema mooduga ühes ka filosoofia nõuet toonitasid. Kui vähe nad tõsiselt ideede tarvet tegelikult hindasid, näeme sellest, et nad meie kõige süstemaatilisema pea, kõige enam arenenud mõtleja R. Kallas'e surma üle oma rõõmu lausa kuulutasid. Küll on nemadki filosoofiast juttu teinud — on ju nüüd filosoofilised küsimused moodis — aga filosoofia tarve ei pääse nende ringis mitte üles.

Nende ideeline nõrkus ja abitus — on just oma abituse tõttu meie mõtteelu rikastanud uue kujuga — skepsisega. Tammsaare mõtteviis on algulise põhikõlaga. Ta mõttevilja sööb ära — tundeline skepsis. Skepsis, nii tarvilik mõtte töökojas, saab eitavaks, kui suur kriitiline jõud ja kauge ulatavusega varustatud vaim skepsist ei käsitle. Ei ole õigus kahelda, kui sa vaimu ilma viimased nurgad-kolgalad läbi ei ole tuhninud jaatavuse sihis. Tundele rajatud kahtlus — skepsis ei kandu mitte vaimlisest arenemisest — vaid tundelisest degeneratsioonist, kidevusest, — ning ei sigita mõttevälja, vaid langetab roostet vaimuelusse ja vaateilmasse. Tammsaare puhastverd kirjanikuandele annab ta tundeline skepsis erilise humaanse, Anatole France'i meeletuletava põhikuma. Tema idee-

listes arendustes, milleks tal rohkem kalduvust, rikub ebakriitiline skepsis lugeju tuju ja ei aita mõtet edasi.

* * *

Jõu raiskamist kõrvaldab, väärtedelt hoiab ära terav kriitika, arenenud arvustuse meel. Igal rahval on loomu ja looduse poolest — oma ülesanded kogukultuuris: arvustus on ekslik, kui ta tavalisi teesid püüdmiseks soovitab. Eestile annab ta väike arv tema sihi ja meetodi püüdmistel: peab väikse jõukulutusega palju kätte saama. Eesti on kõige väiksem rahvas Euroopas — kui mõned Balkani rahvad mitte ühes arvata. Peab aganendesamadele vaimukõrgustele jõudma, millel suured rahvad seisavad. Sinna saab muidugi kõige rutemini otseteed minnes, ei vingerdades ega mängides. Rahva väike arv nõuab iselaadilisi arenemisevorme, arenemise „tehnikat“. Ei ole võimalik kõigi tähtsate ideede ümber paljusid koguda, ja ometi on tarvis palju ideesid arendada rahva energia vabastamiseks. Suurte hulkade organiseerimise katse saavutus ühe hüüdsõna ümber — olgu see kodanlise või radikaalsema jumega — on enamasti eksituse tunnismärkiks väikse rahva keskel. Individuaalsed püüded saavad siin hoopis tähtsa olemiseõiguse: üksiku vastutuskohustus tõuseb suurelt. Kui Pariisis sajad kirjanikud kirjanuseliselt tühja tallavad, ei tee see Prantsusele kahju: neid on seal palju. Eestis on kõigil põldudel vähe, igasuguses püüderühmas saab neid ikka väike hulk olema, sellepärast on iga üksiku kalduvused mõjuvamad kui mujal.

Kriitikalt kõrget arenemist ja eruditsiooni nõuab tarve, ajaküsimustega ühenduses olla ja haritud ilma vaimuelu tippude kõrgustikkudel seista. Meil ei ole mitte uhkustamiseks tarvis Euroopa vaimukõrgustega alatises ühenduses olla, vaid tööenergia, nii üksiku kui kogurahva tööenergia kasutamise pärast. Mistarvis kodus teed otsida, kui ta juba mujal leitud, või rada käia, kui see teisel ekslikuks on tunnistatud. See oleks jõu pillamine, raiskamine. Ei ole siis mingi uhkuseasi „kultuuriliseks — eurooplaseks“ saada püüdmise, vaid kare tarve sellele, kellel tõetsimisega tõsi taga.*

Arvustaja on ideede, teede otsimise kõrval — talendi toetaja. Ta on nõrkade väärt-taimede aednik: aitab neid harilikus ühiskondlikus vilus kasvama ja õisi ajama. Ta ülesanne on kaaluda talendi, ande väärtust, andelises inimeses koondatud vaimuenergia raskust, lahus päevavooludest ja hooaegsetest edu- ja tagurmeel-

sustest, — lahus hinnata annet ennast, ande füsioloogilist edulust, s. t. tema tõsist väärtust loomevõime sihis.

Kõige tähtsam on rahva hinge kasvama saada: korraldus järgneb kasvuhooost iseenesest — nii nagu hoo- ga käiv tsentrifuug jämedad ja kerged terad iseenesest korraldab, tuumakad isepaika ja libled isepaika. Muidugi on niisuguse korralageduse kuulutus kardetav — aga ta on kardetav, nagu kardetav on vabadus inimese loomule: ta on ainuke õige kasvamise ja edenemise abinõu.

Noorte arvustus on rikas „arvustajate“ ja arvustuste pooldest, aga mitte kriitikavaimu pooldest. Nende arvustusele on omane oma vaimu talutada „käsipuude“ najal: nad näevad enam seadusi kui vaimuelu, formelid enam kui vaimu ennast. Nad on rändajad, kes kodumaad üksi „reisijatele huvitava“ juhatuskirja järele vaatlevad; mis seal kirjas ei seisa, see ei ole tähtis. Sündmused, millele nad nime ei tea, mida nad raamatust ei leia, jätavad nad kõrvale. Jäävad niiviisi algulisemad, oma ilmed ja ised ära: alguline on ju see, millel veel nime ei ole! — ta on vaimuvara muuseumisse üles seadmata. Ruubelist nägime seda eespool, Tuglast kui arvustajat vaatleme edaspidi — mõlemis esineb akademistlik formalismus.

Sellepärast on neile täiesti arusaamata — A. Jürgenstein, kelle peale siis N.-E. iseäralist põlgtust paiskab. Ja ometi on Jürgenstein mõjukas, meie elusse mõjunud arvustaja. Ta on Kunderi järeltulija arvustuse laadis, näis meile oma ajal (1890. a. ümber) ainuke arvustuse hoidja olevat („Olevikus“). Nagu Kunderil, kelle kriitilise haistmise andega Jürgensteinil palju sarnadust, on tal „allikaotsija“ and: ta tunneb ära hästi, kus elav läte meie hinge-maapinnal peidus, ja on nobe seda pinna peale aitama. Tal on elava vaimu kohta huvi ja tunneb ära seda ka puudulikus kuues; teda huvitab loov vaim igal pool kirjanduses ja väljaspool kirjandust, — kuna meie „noored — uued“ arvustajad vaimuilmutustega ainult siis tegemist teevad, kui see moodsalt kirjanduselakis ja kui see ennast esitleb nagu hea seltskond nõuab kirjandus-kujunduse salongivormis. Jürgenstein tarvitab oma otsustamistes varju ja valgust ajakirjanikuna — liialdatuna. On tihtigi lapidaarne ja kannatab kirjanduslist „Prantsuse häda“. Ta võib koguni eksida, kirjanduse mooduasjadest kõneldes, ta ei eksi aga seal, kus tarvis on vahet teha andelise ja mitteandelise kirjanduseilme vahel. Ta ei ole „peente“ meeste taoliselt pirtsakas ja ei hoia ennast — kartes oma kirjanduseviksi

määrida — eemale käikudest meie talumehe jutule ning selle elu huvidele kõiksugustel põldudel. Ajakirjanikuna ei hooli Jürgenstein suurt oma viljavihkkudest, ta külvi-rada ei ole märgitud, ta ei korja ega korralda oma vaimu-kildusid enese hauasambaks, ta pillub neid — ajakirja-nikuna — elusse laiali.

Ka Tuglases võib märgata Vene kirjandusevoolude mõju: tema huvis seisustest ja klassidest meie kirjan-dusealal. Talupoeg, väikekodanik, intelligent on ka Tug-lase redeli pulgad, mille üle meie vaimunähtused kolle-tama seatakse. Uue seisuse leiab ta meie vaimuelus: vaimlised „alevikuelanikud“! See on pea ainuke uus mõte Tuglase „Juhan Liivis“, missugust teost nooreest-lased oma arvustuse „lipukirjaks“ kuulutavad. Sellepärast peatame tema juures vähe — kui N.-E. arvustuse eeskujus.

Tuglas saab toime ühe mõiste alla painutamise-ga niisuguseid vastandid kui Eesti talupoeg ja väikekodanik — „alevikuelanik“. Kas on aga suuremaid vastandid kui talupoeg ja alevikuelanik nii oma huvides kui meelsuses. Ei ole siin humoorita märkus: Tuglas, niisama Aavik on pea ainukesed meie kirjanikkudest, kes meie väikse linna alevikkudes on kasvanud, üks Tartus, teine Kuresaares. Kas ei ole ehk sealt pärit kalduvused jaunismusesse, mis õige lähedalt sugulane selle tüüpusega, mida talupoeg „alevisaksaks“ hüüab.

Enne N.-E. oli Eestis Tuglase järgi ainult talupoja-ro-mantismus: „Ühe sõnaga, meie oleme alati tunnud talupoja romantismi.“ Enne neid — „noorelsool oma aatelist багаashi ei olnud“. Nii siis Kreutzwald, Weske, Hurt, Hellat jne. kuni Tuglaseni — kõik ilma vaimlise „bagaa-shita“! Seda kõik oleme juba kuulnud Ruubelilt. Edasi arvustab Tuglas: „Talupoja ja väikekodanluse maitse ei võinud nõuda prometeuslikku titanismi.“ Noored ei saa-nud ühineda eelkäivate põlvedega: „Ei ole midagi head võinud sündida romantismi ja talupoja ideaalide ühine-misest.“ Eesti Kirjameeste Seltsis töötatud Tuglase järele „kristlikus üksmeeles“, kuna kõik teised hästi teavad, et Eesti Kirjameeste Selts kukkus just üksmeele puudusel ja hoolimata vastuoolude laastamisel.

Tuglas kinnitab õigusega: vanem põlv olnud põru-tatud noorte eeskavast ja nõuetest. Kes ei oleks tõesti tõsiselt põrutatud kõigest sellest, mida Ruubel ja Tuglas vanemast ja nooremast põlvest kuulutab!

Liivi kirjutustes näeb Tuglas minekut „romantis-musest naturalismi kaudu sümbolismini“. Ta oleks nii-

samasuguse õigusega tõendada võinud: Liiv on edenenud materialismusest idealismuse kaudu intuiitivismusele — sest mõlemad on ebakohased ja mõlemate taga seisab klassifikaatoriline varda otsa ajamise tarve. Selles käsitluses tunned elavalt mälestusi endistest koolitöödest „Puschkin ja romantism“ või „Lermontovist ja idealismusest“, mille pärast Tuglase teost „klassiliseks“ võib hüüda. Mis mõte on niisugusel klassifikatsioonil, kus naturalismuse ja romantismuse mõiste kõikuv on. Ei teata asjatundjate ringis, kuhu niisugust stiilipuhast kirjanikku nagu Flaubert'i asetada, naturalismuse või romantismuse kilda!

Eino Leino omas kirjanduseloolises kirjas „Realismin loppu ja uusromantinen kirjalisuutemme“, mille vaateviisi mõju arvan Tuglase teoses tundvat, piirab nende aimate kogu, rõhuga nende mõistete tingimiselist väärtust toonitades. Võiks veel kirjanduseloolisi ajajärkusi E. Leino viisi teatava kirjandusevoolu järele nimetada. Vaevalt saame mööndada teadvat arenemist kogu vooluderedelist läbi — võrdlemisi vähe intellektuaalselt arenenud kirjanikus.

Tuglasele — niisama ka mõnele teisele meie arvustajale — on suureks põhipatuks, kui naturalismuses kavatsetud teoses romantismuse arme leidub. Kuidas aga andeline kirjanik naturalismusele väga hästi romantilist värvi võib anda, näeme näit. L. Tolstoi romaanidest. Kes aga tahab maitsta, kui halvasti mõjub üksikute kirjanduseliste „helilaadide“ segiladumine nõrgema kirjaniku käsitlusel, see lugegu Tuglase Felix Ormussoni, kus naiivset romantismust naturalismo - verismust ja sümbolultradekadentismust ühel ainsal leheküljel kriiskava ebakõlana koos võid tabada.

Juhan Liivi elu ja loomise käsitlusel tarvitab Tuglas õige kulunud „kannatuse ja haleduse“ meetodi. Seltskonna külmus, kodaniku tuimus — ilmuvad seal trafaretlikus järjes. Ei ole ime niisugusel väärkäsitlusel, et Tuglase käes koguni Ibsen oma mõistuse kaotab (Juh. Liiv — „Päeval.“ Aastaraamat), kuna tõeliselt Ibsen vanaduseni selge mõistuse saatel elas, austatud oma kodulinnas nagu kuningas. See eksitus ei oleks kõne väärt, — võib igaühele juhtuda: — siin ei ole ta mitte eksitus, vaid Tuglase kirjandusekäsituse loogiline järg.

Niisama ilmub J. Liivi haiguse tekkimise põhjuste lahendusel Tuglasel — vähe arenenud vaateviis; oleks palju, kui eriteaduslist käsitust nõuaksime.

Eelnimetatud „kannatuse“ käsitus on nähtavasti ka väljaspool N.-E. väga moes, vahest küll sellepärast, et niisugune automaatiline käsitus palju mõttevaeva ajaloolas-telt-arvustajatelt ei nõua.

Kõnida tuleb tihti uue ajal: kas ei võta arvustus ja seltskond liig pehmelt vastu mõndagi kirjanikku, kujurit?! Ei saa salata seltskonna külmust — tuimust alguliste kujunduse ja vaimuelu esitajate vastu. Aga „ametlik“ arvustus, mis ju „seltskonnast“ väljaspool on, patustab palju ja on palju idusid ja vanemaidki kasvusid vigastanud.

Vaevalt olen leidnud nii palju põlgtust ja halvaks-panemist Eesti vaimliste esitajate, kirjanikkude vastu kui noorte seltskonna- ja kirjandusearvustajate, näit. Ruubel'i ja Tuglase poolt. Wilde-Petersoni arvustamise puhul lausub Tuglas otsekohe, et Eestis ei taha leida vaimutegelasi, keda ta oma väärtuslise arvustuseaparadiga võiks austada. Juhan Liivi puhul kuulsime ta otsusid endiste kirjanikkude kohta: „Meil olid väikekodanlaste alevikuelaniku voorused“; „neil oma aatelist bagaashi ei olnud.“ Vaene Kreutzwald; Kunder, Weske, Kallas, Tõnisson, Reiman n. n. e.!

Tuglasel on hea omadus: ta teeb oma tööd suure hoolega. Ei või temast ütelda, mida muidu tihti meie kirjanikkudest kuuleme: nad on sadulas kirjutanud, igapäise töö kõrvale omale minutit vaimutööks näpanud. Tuglase viilimiseliialdusele oleks kasulik, kui tal vähem aega oleks kirjanduslisele tualetile.

Kõige oma sitke ja hoolsa püüde juures on Tuglas arvustajana mõjuta: ta ei ole mõju avaldanud meie vaimu- ilma vormimisel — ei väliselt ega sisuliselt. Ta on vähe algupärane, on akademistiline, hoiab kõndides käidud teesid. Ta korraldab vaimusündmusi arvustajana, ei juhi ega raju nendele teed. Selle poolest võib temas Kampmanni kooli näha. Vaimusaadused, kui need juba pole ära elanud, kuivanud, aetakse vardasse, märgitakse neid õperaamatu nimedega. Elavadki kasvud kuivavad nende vaimuherbaariumi-tegijate käes.

„Noorte“ kriitiline arusaamine Eesti lähemast minevikust, nagu see meie lühikestestki märkustest selgub, on õige nõrk.

Aga ka Eesti vanema aja, pealegi muinasaja kohta on N.-E. arvustus vigane; valitseb lausa arusaamatus meie muinassaadustest. Tuglas vaatab kõrgi põlastusega kogu meie muinasluule väikluse ja pisimõttelisuse peale ülevalt alla. Kui aga võrrelda noorte toodangut selle kandamiga

muinasajast, mida üksi viimased 15 aastat rahva muinasvarast esile kannud — rahvaviisid, muinaskujundus, rahvaluule, — siis peab tunnistama, et „noorte“ soetused hoopis tähtsusetu on selle „vanemate“ vaimuvara kõrval.

Ka Kalevipoja arvustus, mille peale nad uhked — vaja ainult „Felix Ormussonist“ Kalevipojasse käivaid kohti lugeda — on vähe iseseisvust ja kriitilist vaimu avaldav punkt nende töökavas. Nad võtavad lihtsalt Soome uurija arvamisest seedimata ja salvamata vastu. Kuidas nemad Kreutzwaldi asemel „Kalevipoja“ oleksid kirjutanud, võime näha Aaviku „Parandatud Kalevipojast“! Kalevipoja nõrkused on teada. Meie ütleme siiski „lauluisale“ aituma Manalasse järele, et meile „parandamata“ „Kalevipoja“ on annetanud, olgugi et uuemate Soome teadlaste nõuetel ta üleüldse ei oleks „Kalevipoega“ pidanud kirjutama.

* * *

N.-E. hingelaadi, vaimlise olemuse tähiseks on õigusega Tuglase „Felix Ormussoni“ peetud, mille pärast tema juures peatame — ilma teost põhjalikule arvustusele võtmata.

„Ormusson“ on Randvere „Ruthi“ vend; neil on sugulust ilmejoonte kui ka shestide poolest ja sündimise - saamise poolest, olgugi Ormussoni sünnipäev palju hiljem. Nad on mõlemad oma isadele — nagu suust kukkunud — sarnased, kannavad tegijate saladusi — ja avalikkust. Nad on võtme jutud kirjanikku enesesse.

Ruth — naisterahvas on — mehine, Ormusson naiselik. Ruth on siiski aristokraatliku aimuga, Ormusson „aleviku“ esteet: Randvere Ruth on „Noor-Eesti“ soetus, Ormusson — jaunismuse vili. Ruth jääb üheks tähtsaks sündmuseks meie kirjanduses, Tuglase Ormussonil — on kõik epigoonide vistrikud — vead küljes. Ruth on suggestiivne oma lihtsate — suurte näojoontega, Ormusson oma välise närvlikkusega — segav.

Kirjanduse kujudel on rahva hinge vormimises suur mõju: meistrite loodud tüüpused jäävad rahva hinge seltsilisteks määramata ajaks. Mõtelge Hamleti, Fausti Gretcheni, Vene kirjanduses Onegini või Turgenjevi, Dostojevski, Tolstoi loodud inimeskujude mõjuvõimu peale, mis need kogu Vene rahva hingekuju vormimises on avaldanud.

Missugused on selle kõrval N.-E. vaimlised lapsed, kas või Ormusson oma jutuseltsilistega!?

Kui Eesti seltskond raskel sõja ajal nii suurt ühemeelset tänu Kitzbergile avaldas, siis küll suurelt osalt

sellepärast, et ta meile kõigile niisuguse ülevahingelise Ofelia-kuju kui Tiina „Libahundis“ — meie rahva vaimu „eluseltsiliseks“ on sünnitanud.

Avamäng — järve teemaga — Tuglase romaani algusel ja järve elu sümboolkujuna on meile tuttav Aino Kallase teosest. Aga see ei tee midagi: ka suured meistrid on teisedustega tuttavatel ainetel ilusat loonud.

Aino Kallas annab avamängule esimese võttega kohe sügava sisu, järve — silmana nähes. Tuglasele on järve — „emailleeritud liud“. Järve silmana kujutades annab kirjanik - kujur järvele suurema mõiste, hingelise, elustava, paljuütleva ja veel enam aimdusi äratava, fantaasiat lennutava sümbooli. Järve emailleeritud liuaga võrreldes vähendab Tuglas järve mõistet, annab talle surnud, kunstliku — piiratud, otse pigistatud, tiibadeta sümbooli. Tahtmata teeb kirjanik siin oma maitsest ja elukäsitusest mõistukuju. Tuglas kirjeldab: „Kesk järve liigub aeglaselt ümariku pilve pilt ja muudab tähele panemata oma kuju. Nüüd on ta otsekui valge voonake sinililledeluhas.“ Ja siis: „See on kui sügav käsitamata sümbool, mille taga elu suured tõed peituvad.“ „Valge voonake (talleke) — sinililledeluhas“ — see ei ole „sügav ja käsitamata sümbool, mille taga elu suured tõed peituvad“, nagu Tuglas tahab, vaid see on tema oma elumõtte ja maitse sümbool, mille taga mitte väga sügavad tõed ei peitu. „Valge talleke — sinililledeluhas,“ — selles kujus seisab Tuglase maitse ja esteetika sügavuse mõõt. Vanad meistrid jutus — Lucas Cranach, Homeros j. n. e. — ei tunne ennast sugugi kodus Tuglase maitse õhkkonnas, olgugi et ta nii väga nende „suurte“ sõprust romaanis otsib.

Need esimesed jooned Tuglase kangal paljastavad Tuglase peapuuduse: tema fantaasia nõrkuse. Tema otsevigane, defektiline meelekujutus — raskendab lugejal kaas käimist ja ühesnägemist kirjanikuga. Ma olen palju vaeva näinud, ette kujutada sündmustikku ja maastikku Tuglase romaani algusel, aga tumedaks on ta jäänud. Vaatleme siis.

Kirjeldatud sümbooljärve näeb Tuglas-Ormusson „oma akna ees avanevat“. Ta näeb kesk järve ümarguse pilve sümboolpilti. Et kõrgel-lendavat valget pilverünkakest kesk järve näha, peab vaatleja hoopis järve ligidal, otse kaldal olema, seda nõuab optiline ükskordüks. Teisel kohal, lk. 45, näeb aga Ormusson akna all aeda, aias puid ja „eemal õunapuude all“ niidetud heina ja kaugemal alles „läigib endiselt tumesinine järve tumeroheliste randade vahel,

siniste ja violettide puusalkadega, keskpäises hääletuses“. Kirjeldusest selgub, et järv eemal oli aknast, mille pärast esimene sümboolkuju tõega hästi ei taha sobida.

Lugejale näib kord, et aken, kust Ormusson seda tähendusriikast järve vaatles — lõuna pool oli, sest aknast oli näha „kuldne päike üle sinise järve“ (lk. 16) ja keskpäeval olid rullgardinad alla lastud ja „eesriiete alt langeb valgusejoon nagu tuline mõök üle mu (Ormussoni) käte ja põranda“ (lk. 45). Aga lk. 180 loeme: „Odamuse tagumised rattad rippusid akna ülemise ruudu kohal.“ Odamuse — Soome otava — tagumisi rattaid võis Ormusson juunikuul näha, kui aken põhja poole oli. Kuidas see aken siis nüüd õieti oli!

Lk. 28 ütleb Tuglas: „Ümargune järv näis nagu kitsas ovaal rohelist, halli ja sinist emaili kahele poole alanevate haljaste kallaste vahel“ — ja nimelt näis see ümargune järv kitsa-ovaalne — ligidalt vaadates. Kuidas on see võimalik! — Ormusson istub kahe daamiga keskpäeval hoopis ligidale järve ääre, nende ees „rohetas noor kalmuste mets“. Olgugi kahtlane, et märga armastajad kalmused seal järve ääres „metsana“ kasvasid — kus seltskond märga kartmata istus, — võib siiski situatsiooni mõõndada. Aga hoopis võimata on, et läbi emaleppade, mille all nad istusid, „kitsas lint kuldkollast päikese valgust rohelisse vette langes“, sest nende ees oli ju kalmuste mets, nii et päike tihedalt kasvavatesse kalmustesse pidi langema.

Aga Ormussoni dekadentlikku vaatlemist näeme edaspidigi. Nende kalmuste kohal tantsis kaks sinist kiili, „klaasitiivulised ja mosaiksilmilised“, armastusetantsu. Sinised kiilid on õige väikesed, sellepärast on võimata nende mosaiksilmi tantsimisel näha. Me saame aru, et Ormusson teadis sellest, ilma et ta nägi. Aga Ormusson kirjeldab ka teisel nii nagu lapsed, kes loomi joonistavad: kõik, mis nad loomast teavad, joonistavad nad pildisse, olgugi et perspektiivinõue seda ei luba. Me loeme lk. 42: „Kaks toonekurge lendas üle uduse maastiku, punased jalad välja sirutatud“. Hilja õhtul, kus udu tõusnud ja päike veerenud, on hoopis võimata üle maastiku lendava kure jalgu punastena näha. Ja kui juba vaadelda üksikasjaliselt, siis ei või jalast, vaid koivast — säärest kõnelda, sest kure „jalad“ ei ole igatahes mitte punased.

Looduseseadustega on Tuglas-Ormusson tülijalal. Ormusson kõnnib „metsa tihnikus“ (lk. 115). „Ma läksin päri tuult. See lükkas mind selga kui saja lõõtsaga.“ Kat-

sugu seda keegi järele teha: metsatihnikus kõndida ja siiski sajalõõtsalist tuult seljas tunda!

Järv-sümbool aseneb äkiliste mäekülgede vahel (lk. 21), kus „leemetavad allikate leeted külma vett savi-kihtide vahelt“, aga siiski olid järve kaldad nii liivased, et Ormusson „ennast pooleniste liivasse“ võis kaevata. Kõigiti looduseline kurioosum — see järv. Muhe liiv järve kaldal nõuab suurt lainetamist, tuulist järvepinda ja laiamõõdulist järvepinda. Ormussoni-Tuglase kirjeldust mööda oli järv väike, — ujus ta ju kergesti kesk järve!

Vahel annavad kirjeldused kõige lihtsamatest sündmustest Ormusson-Tuglase vigase nägemise ära. Lk. 27: „Ma juhtusin esiti Helene kõrvale kõndima, kuid ta taganes tähele panemata, nii et preili Marion meie vahele jäi. Juhan astus meie taga — paks, lühike ja tõsine.“ Kuidas nad siis nüüd kõndisid! See Juhan aga, kes nende taga astus, „paks, lühike ja tõsine“, ei olnud keegi muu kui „väikene laps kullase pääga“! Seesama kullase peaga poisike, keda teisal konna püüdmas ja emaga võistu niidul jooksmas näeme — kõnnib rohelisse matkava seltskonna taga, ei mitte kõrvale, ei ka mitte ees vallatades, nagu harilikult lapsed. Imelik laps on see igatahes, me usume Ormussoni tõendust selles tükis, ja juba sellepärast, et lapse juuksekarv muutub, sest paar lehekülge edasi loeme, et sel kullase peaga Juhanil olid isa „vahakad juuksed“. See väike Juhan, keda meile esitatakse, mitmel korral tema tõsidust ja lühikust ja paksust rõhutades, esindub lk. 84. imekergena: „Ta oli imekerge, pehme ja soe . . . ma kandsin seda last ta linnuluukestega kui sulge.“ „Juhani hääletu selts kaunistas meie idülle nagu dekoratiivsed puttiolevused renessansiaegseid pilte.“

Aga nagu Tuglas-Ormusson ruumi- ja värviseadustega ei rehkenda, niisama ei hooli ta suurt ajaarvamisest.

Ormusson läheb peale lõunat, nii umbes 3—4 aegu, kahe naisterahva seltsis kiriku juure kõndima. Kirik ei olnud, nagu jutust näha, nende elukohast kuigi kaugel. Nad istuvad kiriku esisele kivitrepile, „millele siia ja sinna seintelt lubja kõõmet oli varisenud“ — nii siis kiriku seina ligi. Ja nad istuvad seal mõnda sõna vahetades niikaua, kui päike looja läheb ja udu tõuseb (lk. 42). Juunikuu alguses — oli aeg „mõni nädal enne heinategu“ — läheb päike umbes kell $1\frac{1}{2}$ 10 looja, nagu kalendrist näha. Nii siis laseb Tuglas vaeseid naisterahvaid — ühes Juhaniga — umbes kuus tundi kiriku külmal trepil istuda. Ja üks sellepärast, et Tuglas-Ormussonile võimalust anda omas

päevaraamatus loojamõnevat õhtupäikest õige puudulistes ja ebadekadentlistes värvides kirjeldada, mille õntukirjelduse erilisest kujukavast punaseid kurejalgu eespool juba nimetasime.

Ormusson on autori tõendust mööda 25-aastane (lk. 123). Kümne aasta eest oli Ormusson, nagu ta ise kinnitab, revolutsionäär — ja kannatas Narvas mässumehe ohteid oma naisseltsilise Saviojaga. Nii siis pidi Ormusson mässu ajal 15-aastane olema. Aga 121. lk. kinnitab Ormusson lugejale, et ta siis „paarikümne-aastane noormees“ olnud. Minu ükskordüks ei ulata selle keerulise aritmeetilise sõlme lahendamiseks. — Ka tähtsa jutukangelase Marioni aastad jäävad meile ebaselgeks. Lk. 56. annab Tuglas-Ormusson mõista, et Marion veel 15 aastat vana ei olnud; ta ei suuda Ormussoni kõita, „sest ei ole midagi hullvaesemat kui noor tüdruk 11—15 aastane“. Kümne aasta eest oli Marion Narvas kooliplikana vaeses pansioonis ja oli „emata tütar“ (lk. 122). Aga lk. 166. ütleb Tuglas kindlalt, et Marion sel tähtsal suvel 18 aastat vana oli; nii siis oli ta kümne aasta eest 8-aastane. Kui Marion balletitantsijaid järele aimas (lk. 30), võis ta vaevalt noorem olla kui 6—8 aastat — siis elasid ta ema ja isa, nagu autor meile tõendab! Kuidas sobib siis endine „emata tütar“ selle tõendusega!

Kõik need näited on peaasjalikult Tuglase romaani esimestelt lehekülgedelt võetud. Neid võiks kergesti rohkendada. Ma tean väga hästi, et kõige parematel meistritel äpardused aja ja ruumi poolest juhtuvad. Neil ei ole seal mingisugust tähtsust — nad on juhuselised. Tuglasel ei ole need väärvõtted mitte üksikud kogematused, vaid järgnevad tema nägemisenõrkusest, vaatlemiseviisist, tema sisemise meele loomust; nad juhtuvad temale just seal kohal, kus ta kõige teravamalt töötanud: ta teose peamotiivides.

Tuglasel ei ole kujuri fantaasiat: ta nägemused ei ilmu temale kehaliselt-eluliselt, vaid „mosaiigina“, lausete kahedimensioonilise tagaseinana. Teose tegevustik ei püsi kirjaniku silmis reaalse sündmusena, — vaid liikuvana, lausete kogudena, mida mitte kujuv fantaasia ei juhi, vaid mille juhil ta meelemõlgend teoskleb.

Dekadentliikkude loodusevärvide kõrval on tal ka päris dekadentlikud maastikud; nii näit. lk. 37 aleviturg suvel: „Kolmenurgelisel turul magas kolm koera. Majade fassaadid turu ääres olid lilla- ja roosavärvilised. Üks väikene poiss läks kõvasti tänitades üle kangesti valgustatud turu, ja siis ei olnud enam kedagi näha.“ Alevi koerad maga-

vad, kui poiss karjudes üle turu jookseb ja seltskond võõraid inimesi nendest mööda läheb!

Aga niisuguse dekadent-veristilise maastikuga kõrvuti võid leida kõige külaromantilisemaid õhkeid (lk. 21): „Ah, ma tahaksin linnu tiivul rutata, joobudes loodusest ning omadest meeleoludest.“ Ja nii terve paar lehekülge, kus kirjanikulist vilumust salata ei või, — põimitud hüüetega, nagu järgmine: „Ääreta valu pigistab mu rinda. Ma pean liikuma, et võidelda selle valu magusa kire vastu.“ On kergesti tunda: see naiivromantiline õhke on kuskilt mujalt siia jutusse toodud, teisest kavatsusest siia vahele lihitud. See ei oleks õnnetus, kui ta mitte nii jõhkralt ei kontrastiks esimese osa tsüünilise meeleoluga. Ei saa ju tallekest joonistades temale mitte ühte jalga karu käpana, teist ute jalana jne. joonistada.

Aga see on kogu Tuglas-Ormusson: nagu ta sõnu kohaselt ja ebakohaselt interpoleerida armastab, nii kiilub ta vägisi-kunstlikult — kogu meeleolusid. Nõrga ruumilis-nägemuslise inspiratsiooni kõrval puuduvad tal tundedelised peamotiivid. Kogu ta teos ei kujune mitte looval inspiratsioonil, vaid ruumilise ja vaimlise ümbruse suggestioonil — nagu nägime.

Tuglase võõrakeelsete sõnade tarvitamine äratav tih-tigi muigatuse: „Kahtlemata, see on probleem ja mitte episood.“ Ta kirjutab: „keeglikujuline“ künkas ja „koonuetaolised“ rinnad. Tuglas tunneb enese abitu klassika alal, kus ta mitte üksi õigestikirjutamises ei eksi: „vestalka“, „Odüsseia“, vaid kus ka õige täbaraid komistus klassikaaja hinge tundmise alal leidub (lk. 152): „Maa, vee, tule ja tuule kõrval unustasid greeklased kõige tähtsama elemendi — armastuse.“

Mõned ütlused on otse grotesksed, pealegi peene maitse harija sules. Kahest ilusast naisterahvast kirjutab Ormusson - Tuglas: „Nende olemasolu mõjus minusse kergendavalt, kui pehme tuulekene.“ Ma palun!

Helenest kirjutab ta lk. 68: „Ta alabasterkael valendab helesinisel taeva põhjal ja ta safiir-silmad ei pilguta marmorist näos.“ Igatahes „emailleeritud liua“ elusümbool on järjekindlalt läbi viidud.

Ta sõnastamine on ebapretsiis, tih-tigi hoopis veider. Tuglas ei otsi sõnu inspiratsioonil saadud fantaasiakuju väljendamiseks, vaid tal on sõna peaaasi ja kirjeldatav kuju moondub sõnade järele. Ka sõnagi ei ole talle nii hingeilme sümbooliks, kui leksikaalne aine.

Ta on leidnud sõna „küpsevõrviline“, ning kirjutab: „all meie ees roheliste randade vahel sinas järvi . . . küpsevõrviline ja armas.“ Sinav — roheline — ja küpsevõrviline!? Talle meeldib sõna „rütumus“ väga ja ta kirjutab: „kirjandusline vale on kõige ebarütmilisem vale.“ Tuglase idee fixe taoliste sundsõnade tarvitamisest on M. Sillaots kõnelnud. Pea igal leheküljel võib leida sõna hääletu, mis võimata ja võimalikkudes mõistetes esineb.

Oma tunnete suuruse avaldamiseks tarvitab ta ebatõelist abinõu, endise ebaromantika - aja pärandusena odavaid superlatiive: „Lamada üksi, — januneda — himutseda — näha pilte kirglikka kui lõvi armastus, hirmsaid, kui medusa kaisutus — ja olla üksi.“

Tundub meile, et Tuglas-Ormusson tsitaate ja oma kirjandusetundmist nii tarvitab, nagu mõned ebaharilised võõrakeelseid sõnu omas kõnes: ebakohaselt ja vähe edvistades.

Helenest, kes tema peale mõjub kui pehme tuuleke ja (lk. 25) iroonia objektiks olles tema „inimlikka instinkte kannustab“, kirjutab Tuglas-Ormusson lk. 67: „Helene — see on ju Lucas Cranachi naistüüp“ „See on see imelik seisak, mis kõigil Saksa ja Madalmaade renessansi meistrite naistel nii omane, olgu nad alasti maalitud või riietes: puusad ettepoole, jalad ja kael tahapoole painutatud, peened lapsekäed rinnal või kõhul koos(!?). See on see naise seisaku ideaal, millele praegune ideaal oma kaelkirjaku kalduvusega otse vastandina ilmub. Veel vanadel markiisidel enne krinoliinide aega oli sarnane seisak.“

Lk. 162 loeme: „Ja tõesti, kui Decameroni ühes ilusamas loos nõdrameelne Cimon oma mõistuse juba paljalt sellest tagasi saab, et ta kord lillelisel nurmel allika kaldal magavat Ifigeniat näeb — kas ei suuda siis Marioni olevus minu hinge ümber luua?“

Lk. 182: „Ah, nii maised olid need naised! (ka Helene ja Marion, m. t.). Nad olid nii luulevaesed, väiklased ja tühised. Ainult üks mälestus jäi mulle neist kõigist: häbi enese ees. Hoopis muud olin ma ihaldanud: Hesperiidide aias tahtsin ma oma Eevaga õuna poolitada.“

Ei või ju sisuliselt niisuguste toodete vastu olla, — aga siiski ei saa lugeja märkusest mööda, et kirjanikul kujurilist taktitunnet küllalt ei jätaku.

Meil ei ole siin mõte, üksikasjaliselt arendada teose hingelist ja kirjandusemaitselist külge, — olgugi et see teravale arvustamisele kisub.

Kui kirjanik vähe sügav ja alguline nendes ainetes, mida lugeja hästi tunneb (meie olud, kirjandus, meie tege- lased), siis võib ka vilumata lugeja otsustada, järjeldada, et kirjanik ei saa algupärane ega mõtterikas olla küsi- muste käsitlemisel võõrastest oludest.

Kui Tuglas tõendab, kõik kunst on distantsi leidmi- ses, aga omas teoses nii distantsi kui perspektiivi käsit- lemisel kõige avaramat kohmetust avaldab, siis on meil õigus kirjaniku kohta kahelda toodud tsitaadi õiges käsituses.

Kui ta ütleb rütmust ja balletti enam armastavat kui kirjandust, — aga teos ei kujudes ega mõtetes ühtegi kujurilist ega rütmilist „ilo“ ei taba, siis kahtlen ma tema tõenduse õigluses.

Kui Tuglas-Ormussoni elu sügavam sümbol „valge tallekene sinililledeluhas“ on, kui ilusad naisterahvad ta peale kergendavalt mõjuvad, kui pehme tuuleke — aga sealtsamast teosest väite leiame, et temale salk alasti inimesi enam on kui „Ilias ja Odüsseia“, siis naeratame muigates Tuglas-Ormussoni „Ilias - Odüsseia“ käsitusekõrguse üle.

Väiklane õhk, tillukene lend, hüplev, mitte lendav mõlgend-fantaasia valitseb teoses. Lugejana kipud ruttu välja sellest õhkkonnast, mille pärast mitte kerge ei ole tööd lõpuni lugeda. Seal on sõnade abil vormitud varju- kujud, — ei ole elulisi nägemusi. See ei ole kujundus, vaid kirjamine: hoolikas näputöö liikumata kanevaal. Nagu halvasti valgustatud toas maalid tapeedil — nii näi- vad kujud teoses: virvendavad ja ebamäärased.

Vahel tunned Tuglase teoses enese mõne meie koda- niku toas olevat: ilusate vanade meistrite koopiate kõrval seintel leiad „oma tehtud“ häbeliku maastiku, mis ühel hoobil omaniku ja tegija maitse lahjust valgustab — ja ka vanade koopiate üle „kodumaitselise“ varju heidab.

Teoses tundub tahtmist aforismustele — aga leiad ainult lauseid. Kogu teos näib lausete koguna: nii vähe tundub temas arhitektoonilist kujurivõimet. Tavalist välisvormi jutustusele võib põlata, aga vormita — sisemise kooshoidmiseta ei saa ühtegi sügavat mõtet, tunnet, kuju arendada. Suur loometung nõuab suurejoonelist väli- mist konstitutsiooni. Just see teebki Tuglas-Ormussoni vähe huvitavaks, et kuju taga juhtivat a r e n e n u d kujurihinge ei tunne.

Iga elav organismus, taim, loom on omas kujus sisemiselt tingitud, — ainult surnud organismust võid seada ja vormida kuidas tahad. Kujunduseline organismus — romaan, luulevorm — on loomevõime tingitud ja omas väliskujus — ärarippuv, mitte juhuseline.

Teos kui kirjanduselise loometungi saadus on Tuglasele võõras — tema teosed on enam kirjanduseloolise tarbe soetused. Vormi pudedus, konstitutsiooni puudus teeb töö liuglevaks, kujundid ja mõisted virvendavaks, tabamataks — nagu eespool näitasime. Mõtte otsad on peidetud, kogu teose tooniala on sumbutatud: otsid sümbolismust ja leiad ebamäärasuse, otsid saladuslikkust ja leiad „nurgatagulise“. Ei tunne teoses küllalt kujurilist „lausaust“, otsekohest, hingejulgust, mis lugejale jõudu, eluvirget hingetõusu jagaks, nagu seda tunned heast kujundusest lahkudes.

Viimane osa Felix Ormussonist on naiivsemalt jututatud, ilma ettetükkivuseta, vaimu- ja kujundusrikas olla.

Teos algab meile tuttavas Metsanurga „Orjade“ ja Sillaotsa seltskonna - satüürilises „rooskamise“ toonis. Lõpu poole muutub romaani põhiheli humaanseks, kus skepsis ja eneseiroonia kujuriliselt ja vaimukamalt esineb, — millest siiski „pehme“ kuju „valge talleke sinililledeluhas“ läbi kajab.

Teose meeolelu murdega on ka õige vägivaldselt tege laste hingeelu murtud, ja alguses esitatud isikud esinevad lõpu poole muutunutena.

Kõige naturalistliku hoole kiuste on kujud ja sündmused võõrad meie elule, on lahus kõigest Eesti reaalsusest. Nad on marionetid, nagu seda tegija isegi tunneb, oma tegelasi elektriseeritud puuhobuse — Pegasuse saavutusena nähes.

Nii kõrgilt ja voolitult kui Tuglas oma kujus esineb, jätab ta lugejasse ometi tuimunud maigu. Nagu marjad liia pesenise läbi oma lõhnava mahlakuse kaotavad, nii on Tuglase stiil väikseandelise viilimise läbi — vettinud. Ta kirjutustes ei tundu nii tööd kui tualetti — tundub enam maneeeri kui maitset. Individuaalseks stiiliks puudub temas looduse - töökoja rikkus, „ülikorralikkus“. Ta korraldab „sündinud asjad“ juhtkirjade järele, ei loo ise korda ega sihti. —

Endise „Kahekesi“, „Liivakella“ sunnitud paatose asemele on nüüd hingeline boheem asunud. Piits on ära jäetud ja Pegasus tammub paigal, kord ühe, kord teise tee ääre sattunud lillekesi nokitsedes.

Felix Ormusson — Tuglas — tuletab tahtmata teist meie noort Eesti kujurit meele. Viulnik Sõrmus'el käis hea kuulsus ees: ta teeb 8—10 tundi päevas harjutusi, on paremate meistrite õpilane, on proletariaadi viulikujunduses Euroopas uusi ilmeid leidnud. Esines meilgi suure hulga vaimustuseks: väliselt kui suur meister, pea soetud kui Sarasatel, hoidis viulit vastu rinda mängulaval nagu ainust armukest, vaade kõrgele ja määratusesse sihitud, mängualaks kõige paremad teosed. Ja mäng ise!? Mäng — puhastamata ilme, magedavõitu joovastus, väärkasv higist ja andekhevast verest.

N.-E. vaimuilme suursünniks on Tuglase Felix Ormussoni peetud ja meie ajakirjanduse arvustuses on seda teost meie kirjanduse loondite esiritta mahutatud, Eesti vaimu uuemaks ja tüüpulisemaks näitajaks ja mõõdupuuks paljudelt peetud.

Ma tõrjun ägedusega niisuguse Eesti seltskonna vaimukuju vägistamise tagasi. Tuglas ise soovib, et seda tööd pooliti kui eluloolist ja pooliti tööelulist kujutust hinnataks — nagu Goethe Wertherit. Eel on mõni märkus Felix Ormussoni-Tuglase vaimulaadi kohta tehtud seltskonna esitajalt. Eesti kirjanduse eriarvustaja saab Felix Ormussoni tähtsamalt hindama — Noor-Eesti jaunismuse voolu suurteosena — ja suure murrangu eelse Eesti noorema põlve vaimlise kuju peeglina.

* * *

Sisemisel tõuketungil — aga õige elava vormitundega — näis noorte hulgast Grünthal teosklevat, — mispärast ta stiil ja kirjanduslik esinemisekuju ka väliselt algupärane. Tal on omapärasust nii omas luules, keeles kui ka vaadetes (Anna Haava elulugu). Tema vaate perspektiivid on tihti raskesti seletatavad vähem suure kaugus-ulatuse kui ebaselguse tõttu. Grünthali tähtis keelekujuriline and, mis tema luuletöödele eriväärtuse annab, ei käi siinkohal meie hindamise alla.

Eraldi seisab Gustav Suits. „Noor-Eesti“ päris algataja, on ta kõige vähem „nooreestlane“ „précieux“ laadis — ei keeleliselt ega hingeliselt. Ülekohus oleks siin mööda minnes temast ja ta tööst kõnelda. Suits'il on algulist, ja algulisele saab üksi tungiva kontsentratsiooni abil ligilähedale.

Suits'il on helev kujuriline temperament, temperament puhtas kujus enam kui kellelgi teisel meie kirjannikkudest. Suits'i luules, õigemini tema kujurilises ilmes,

mõistad, kuidas temperament väljaspool idee- ja tundeelu nende värvina siiski, nende rütmusena esineb — erilisena hingeomadusena: kujurilise individuumi spetsiifilise energiana. Temperament on ühtlasi sisemine intuitsioon, ühtlasi väliskuju. Ta on tabamata, määramata — esprit, — ja ühtlasi selle eluline tegumood.

K. A. Hindrey kujurilises loomuilmes võiks näha peajoonena temperamenti, — olgugi hoopis teisel alal kui Suits. Suits sammub kitsast teed, — aga oma sammuraskusega. Suits'i laulude järele hakkad nagu teisiti sammuma: meie nooremad luuletajad, kelle hingest Suits'i temperament üle on käinud, tunnevad ta mõju — ja lugejad veel enam.

Me olime nõus Suits'i tähtsaks ka ideede alal pidama, kui ta mitte oma „Sihid ja vaated“ ei oleks kirjutanud, kust näha, et andeline luuletaja võib mõtte alal õige nõrgalt esineda.

Andelise inimese affektiga, ägedusega langeb Suits kergesti äärmustesse — omadus, nii tarvilik vaimuälja piiripostide pillamiseks, laiendamiseks, aga tegevust raskendav elus, kus elu teostamine suurt kainust, teolist distsipliini nõuab. Tal puudub vaimline sünteesis — kõigi aegade kõige raskem uussünni (renessansi) saavutus. Aga Suits ei ole kaugeltki oma viimast sõna ütelnud.

* * *

Viimases „Noor-Eesti“ kalduvuses — liitumises „Vaba Sõna“ ümber — on politika, ühiskondlikud küsimused ettepoole nihkunud. Muutus on väliselt tingitud: Soome kirjanuse mõju asemele on nüüd Vene kooli, Vene nooruse ideoloogia mõju asunud. Sisemiselt on hingeala sekssamaks jäänud: politikaline eklektism, sünteesita ja sügavuseta politikaliste „valitud“ vormelite kumardamine. Õige teravalt paistab nõrk kriitika Vene politikaliste ideede vastuvõtmisel. Nähtus on seda enam tähelepanekut teeniv, et „Vaba Sõna“ ümber Eesti üliõpilaste ringkond on asunud, kes enne rippuvusetuse ja iseseisvuse poolest — mõnegi hea sammu meie elus on loonud.

Politikaline eklektism esteetilise tagamõttega — on laialt õisi ajanud, sest et Eesti kitsas ühekülgne politika-elu — ideedele elulist korrektoori ei annud.

Meie elu liigub poole jõuga — poole hingeorgaanide tegevusega. Puudub võimalus noid hingeorgaanide arendada, mille tegevusest riiklik elu argneb. Üks uuematest tuttavamatest mõtteteadlastest näeb omapärasel riigis

ja usus neid hingepüüde soetusi, kus kogu rahvahulk tegelikus elus „praktiliselt“ — puhta idee-elu saavutusi võib tunda, neid eluks vormides.

„Tartu renessans“, mille põhitooniks just politikaline huvi, tegelik elu oli, on takkesse sattunud elu arendusevõimuste puudumisel.

Meie oleme rõhutanud just selles mõttes võitlust linnakantside pärast, et seal vabamalt laiemad võimalused on rahva politikalist orgaani harjutada. Õieti on öeldud, et linn ainuke paik, kus orjapõlve ei olnud. Ja kui vaevaliselt aelevad seal vabal paigal endised orjad! Teadmine, et ühiskondlik politikaelu õieti enne soetatud „puhaste ideede“ kehastamine on — ei või nendes kodus olla, kelles ei ideedest ega vaimu puhtusest aimu ei ole.

Meie rahva vaimu esitajad on vanemal ja uuemal ajal pugunud fantaasia valda: seal on vabadus suurem, on võimalusi osagi iseenesest täielikumalt välja elada kirjanduses, heli- ja värvikujunduses, paremini kui meie atrofeeritud — elus. Parandatud majanduseline kitsus halvas füüsilise bioloogilise vabaduse, politikalist elu oli lihtsalt häbi elada. Seal kajas viimasel hoopis nõrkenud rahvahinge tõmbel „rahvaluule“ vabadusesümboolina.

Meie peame ettevaatlikult Eesti vanemate ajajärgude tegelaste „vaimlist kandamit“ hindama ja nende kuuluvust „ühte karja“. Nende teod lasevad looti sügavamale, tunnustavad kujunenud ilmavaatest, millel loov võim sees ja mis enam väärt on kui õige vähe kaaluv sõnaline bagaash, millel vaimlise bagaashiga õige vähe ühist.

Kirjanduse — esteetika rõhutamise tõttu meie hingelistes püüetes, pealegi nooremalt, on kujundus-kujurlik huvi tõusnud ja ärksama seltskonna suurem hulga meeelolu „eesõigustega“ valitsemas. Meil on kirjanduselugusid koguni tähtsusetuseni minevate detailidega kirjanikkudest, — puuduvad aga täiesti tarbelised rahva politika-elu lood. Meil on häid elulugusid kirjanikkudest: Lydia Koidula'st, Anna Haava'st, Juhan Liiv'ist. Puudub aga täiesti uuema aja nõudeid täitvad elulood — politika- ja seltskonna-tegelastest. Kahjuks on ka huvi kujuritest ühekülgne. Ei ole täielisemaid teateid vanematest maali- ja raidkujuritest. Eesti kujurist Koelerist, kes omal ajal meie elu ja püüdeid tähtsalt mõjutas, puuduvad üleüldisemadki teated. Enne aga kui meie hakkame rääkima „ühest karjast ja karjast“ ja „vaimlise bagaashi puudusest“ Koeleril ja teistel vanema aja kujuritel, oleks tarvis olnud nendega ja nende mõtteilmaga tutvuneda.

Võib olla, on esteetika eel- ja ülihuvi tõttu Eesti seltskonnas nähtus olemas, et meil väljapaistvaid, üle Eesti piiri kõlavaid nimesid kujundusealal on olemas nii vanemast kui uuemast ajast, kuna tähtsamaid, kaugemale kajavate nimedega isikuid — kodanikke ja politikategelasi vaevalt mõnda võib nimetada. Koguni nimetus „koda-
nik“, muiste uhkusega tarvitatud, on meil uuemal aja-
järgul — sõimusõnaks tehtud. Nooremad Eesti tegelased
ongi küll idaismuse mõjul seda pilkehüüet teostamas:
endiste radikaalide — politikaliste tegevus on kiiresti
„bürokraatlikuks“ kodanemas. On tähelepannev: kodanik
— „mestshanstvo“ on halvaks pandava maigu kõige laiemal
möödul just Vene intelligentide käsitusel saanud —
Vene seltskonna kogemuste najal, kus kodanik linnade ja
riigi kahjuks arenemata kuju on — pealegi kui teda võr-
relda näit. Inglise kodanikuga — või vana Rooma, Greeka
kodanikuga. Ma tean küll, et Vene ideoloogid uhkusega
rõhutavad, et Venele see suureks eduks on, et neil talu-
poja-tüüpust arenenud ega tavalist „kodaniku“ kuju ei
ole. Aga enne kui neid tõendusid meile üle kanda, tule-
vad need väited oma kandvuse ja tõe poolest terava krii-
tilise lahenduse alla võtta.

„Kujundusehuvi“ liialdamisega võin nähtust seletada,
et Eesti Kirjanduse Selts'i aastakoosolek omal ajal „Vanemuise“
rahvamajas pidi — kõrvalise toaga leppima, kuna „Vanemuise“
näitejuht pearuumis harilikka näitemängu-harjutusi eksitava
müristamise ja välguga toimetas. Asjaolu on seda võõrastavam
neile, kellele üks kirjanduse-seltsi koosolek enam väärt näib
olevat, kui teatri kogu hooaeg.

Meie kujurid-kirjanikud armastavad küll kinnitada: kujundus
olevat ainuke asi, mis rahvast jäädavat on ja millel ühtlasi on
väärus rahvuste kaalumisel maailma turul. Aga niisugune väide
on ekslik, igatahes ühekülgne.

Andeliste politika- ja kodanikkusetegelaste viljana on kogu
rahva püsivus, on rahvakeha kujundamine, päästmine tulevikusse
rahvuses sisalduvaid lõpmata elulisi ja kujunduslisi potentsiaale.

Meie teamegi rahvaid, kuulsaid kujunduses, keda aga politika
eluvead kiiresti kadumisele viisid, ja teame rahvast, kes nõrk
kujunduses, keda aga suur politika-and ja -huvi võimulisemaks
rahvaks maakeral teinud.

* * *

Tagasi vaadates N.-E. töö peale, tunnistame, et Eesti seltskond vähe nende vaimutööst kasu on saanud. Kuna muidu noorte uhkuseks on — seltskonda enese järele käima avatleda, on N.-E. ajaga Eesti seltskonna aadetele liginenud — mille pärast nüüd vastolu noorte rühmaga kadumas näikse.

Kuna noor kirjandus seltskonnale õige vähe on annud, on kirjandus seltskonna vaimust kasu saanud. Kitzbergi „Libahunt“, kõige enam tähelepanud teos viimasel ajal, on näiteks, kuidas ideed, mis seltskond loonud, kirjani- kusse edendavalt on mõjunud. Kitzbergile on etteheitena tähendatud: tema teoses tunduvat ajakirjanduse juhtkir- jad. See ei ole etteheide, vaid edutunnus. Suuredki kujurid-kirjanikud on omast ajast ideed võtnud ja nendel kujud loonud; asjaolu on liig tuttav, et tast pikemalt pajatada. Seda suuremana näib Kitzbergi omapärane loomiseand, ta kujurilise nägemise võime: Mogri Märdi ja „Libahundi“ Tiina loojana ja Eesti „kõne“ tundjana on ta üks meie esimestest kujuritest.

Meie andelisemad kirjanikud, vanemad ja nooremad, on põgenenud kaugele noorte loodud kunstpuiestikkudest. Nende nõõritud ja kitsastelt teedelt on nad läinud maale, metsateedele, kus kased küll nii hiilgavad kui „emalleeritud liud“ ja kanarbik värvilihtne, kus aga küllalt luulet ja vägistamata inspiratsiooniks ainet (Kitzbergi „Libahunt“, Mändmetsa — „Küla“, Metsanurga „Tohooja Anton“). Nagu soomlased Eino Leino juhil hinge primitiivsusele, nii on meie kirjanikud maaelu lihtsusest — värskendust kirjandu- sele otsinud. Nii heljub Luts'i paremates teostes otse Jann- seni maaelu otsekoheesus ja Metsanurga kavand „Tohooja Anton“ on uuemast kirjandusest — parem pala hingelise lahenduse ande ja nägemise ökonoomia poolest, kõigist Metsanurgale omastest paigutistest kirjutamise lõtvustest hoolimata.

Kindumine „koolisse“ ja vormidesse — välisusse on takistanud meie „noori“ hinge ennast sütitamast, hinge- lise tõusu kujurilist viljakust sünnitamast. N.-E. ei ole meie päris-kujundusele mingit jõudu ega hoogu annud. Vaevalt on meie kujundus nii värvis kui helis sisuliselt ja sisemiselt vähemat ergutust tunnud kui noorte õitseajal.

Võib koguni kinnitada: Eesti kujundusele on see õnneks olnud, et ta N.-E. kalduvustest mitte tabatud ei ole: ta on kõrgemal olnud ja on kõrgemale jäänud kui „kirja- nikkude“ ühisuse kirjandus. Ma ei ole igatahes üheski N.-E. kirjanduselises teoses niisugust kujunduselise helevust

ja hingelist rikastust leidnud kui näit. Läte keelpillidekvartetis, Tobias'e oratooriumis „Joonas“, Kr. Raud'i kujurilistes viirastustes ja Laipmani, N. Triigi värvi- ja kehastuste-süvendustes ning nägemustes. Mida võiks noorte kirjan-
dusest nendele kõrva seada?

* * *

Kõrgelt hinnates „ilo“ ja esteetilisi väärtusi, oleme kõrvale tõrjunud Noor-Soome-Eesti kirjanduselise kujudekumarduse ja väliselu kultuuri. Meid huvitab inimese hing, liikuv ja loov püüdes, nii mõtetel kui tunnetel-
tegedel, nagu see vaba liikumis- ja loometung kuju ja kehastust otsib sõnas-kirjas, kujunduses ja eluvormides.

Meie noorte püüetel ei olnud selgust ega jõudu suurt: oli tume tung, kevadine ehalkäimine, kirerikas ja sigitus-
vaene üle aia ja teivaste oma ideaalide poole. Kulutati vaeva tualetile — ideaalide iluks. Vanemad said käigust valesti aru ja tegid tüli. Tõusval selgitusel — ei leia noored enam oma teed tagasi ega edasi. Nad asuvad kõige
enam käidud teedele, mis teistel jubā jäetud, mis aga neile uudsena näisid.

Kuigi noortel „elu“ ega julget loomejõudu ei olnud, on nad sünnitanud „tõmbust“, õhuvoolu alalhoidvusesse
kalduvas atmosfääris, õhus, kus tukkumine kerge tulema ja selle juures ausaks ja heaks võib jääda, nagu mõnedki vanad tahtsid.

Meil on pühade tarvet, on pidud tulemas, — muistne pühade kannel on kaotsil. Südames on meil kõigil igatsus
püha rõõmu ja laulu „hõiskeilo“ järele. Otsid jänuselt kooshelinaid, üksikuid akkorde, pidu kajavat kokkukõla puude kohas või põlluvagude viirudes! Jääd otsimisest
väsinuna peatama, kuuldes helisevat kodutänaval vigastki „oma tehtud“ kannelt... Mõni harmooniline võte satub poolpimedal kandlelööjal: sõrmisteleemisest keeltel koeb
end helilina kavand, värviline luulekanga katkend, milles muhenemise ja hingesütitavuse ainet: rahva loov energia ei tuku!

Väinajõel, 1916.

J. Luiga.

Loomaohver.

M. J. Eisen.

Linnuohver.

3

Väga sagedasti pidid linnud ohvriks elu jätma, kõige rohkem kuked ja kanad, mardipäeval haned. Muude lindude kohta puuduvad teated.

Esimeses reas seisab kukk. Ihkas peremees õnnistust vilja kasvamisele ja karjale, pidi kuke veri seda muretsema. Jüripäeval viis Viljandimaal peremees kuke lauta, veristas ära, kindlas lootuses, et see ohver loomadele rammu toob ja tervist annab. Ei jõutud tõnisepäeval siga ega lammast tappa, veristati kukk, harvemini kana karja edendamiseks. Võnnu kihelkonnas Lääniste külas viidi Uku kivile kukk ohvriks; see ohver edendas vilja kasvu ja häid ilmu. Soovis keegi rahaaugust suurt varandust kätte saada, arvati seks kuke veri kõige mõnusamat abi toovat. Mõnikord ohverdati rahaaugul koguni 7 kukke.

Tarvastu ahikotustel ohverdati sagedasti must kukk (Eesti Üliõp. Album VI, 1. 89). H. v. Jannau teadete järele veristati Harglas 19. aastasaja hakatuses jüri-, jaani- ja mihkclipäeva ööse must kukk (Rosenplänter, Beiträge XIX, 1. 62).

Kuke veri lepitas surnuid ega lasknud kodukäijaid majasse tulla inimesi tülitama. Surnu väljaviimise puhul majast löödi vankri põhjalauale kukel pea otsast. Surnu sai seega oma osa, ei tarvitsenud enam koju tulla kodakondsete rahu rikkuma. Mihkclipäeval, hingede austamise ajal ohverdati hiepuul kukk. Peremees tappis kuke, keetis liha sedaviisi, et keetmise ajal keegi sõrme ei tohtinud külge pista. Keetmise järele viis peremees paljul põlvil „pärna altarile“ (=hieele) osa ohvriks, ülejäänud osa sõi ta üksi, ilma sest pererahvale midagi andmata. (A. Põrk, Postimees 1903, nr. 94.)

R. Hollmanni kuulmise järele tappis peremees kas üksi ehk külamehega kuke sedasama viisi, kusjuures ta vaatas, et verd tapmise ajal tulde sattus. Ohverdaja viis paljal peal ja paljul põlvil anni ohvripaigale ja ütles: „Säh, võta, ole rahul sellega, mida sulle annan, ära võta oma käega.“ (Verhandlungen I, 2, 1. 39—40). Kukeohvrist loodeti, et matuse puhul surnu ei hakka kodu käima. J. W. Jannsen teab, et 1831 ehk 1832 Väandras kukke ohverdades öeldud: „Isa, sina lähed nüüd siit majast välja. Jäta meid rahule ja lepi sellega, mis siamaale olnud. Ära

pea hauas enam viha. Ära tule ka mitte enam tagasi meid hirmutama ega midagi enam järele pärima. Jäägu meie, kõik siit maja inimesed, loomad ja hooned sinu kodukäigust rahule. Lepi sellega, mis ma sulle viimaks veel ohverdan“ (Eesti Postimehe lisaleht 1874, nr. 51, lk. 302).

Kuke puudusel astus karja ja vilja ohvriks kanagi. Vana aasta õhtul võeti kana, keedeti, viidi kell 12 lauta, söödi laudas, heideti kondid nurka. Niisugusest kana söömisest laudas loodeti head karja õnne. Jälle teisal mindi keedetud kanaga lambalauta. Läänes võeti peale selle veel seajalgu ja õlut kaasa; kanaliha söödi, seajalgu näriti, kondid visati nurka, valati õlut peale. Niisugune ohver pidi lammastele rohke sigiduse tooma.

Pärnumaal tapeti Jaani hommikul laudas kana ära, suled ja jalad maeti sõnnikusse, kuna perenaine liha tüdrukutega üheskoos söi (Jaani raamat, lk. 23). Järvas tapis peremees Uku pidu päeval kevadel kana, kolm korda ümber põllu käies ja igale põllupeenrale kana verd tilgutades. Viljandimaal tapeti hingedeaja viimseks esmaspäevaks hingedele kana ehk lammast, keedeti ja anti neile niihästi liha kui leent (Inland 1852, nr. 51).

Kraasnamaal veristas perenaine lehma kahjaks kolm kana kaks korda aastas. Kanad keedeti, osa liha ja kahja pandi lauda nurka; järelejäänud kanaliha söid naisterahvad, niisama järelejäänud kahja, ilma meestele osa andmata. (Kallas, Kraasna M. r., l. 86.) Sõnnikutalguse päeval tapeti Kraasnamaal kanapojuke; peremees viis ta nurmele sarapuu-põõsa alla, mis ohverdamisekohana esines; peale selle pani peremees põllukolgalale muna. (Kallas, K. M. r., l. 82.)

Lõuna pool Emajõe võeti mõne korra kukk ehk kana ehituseohvriks. Uue elumaja nurgakivi panemisel tilgutati maa peale kuke ehk kana verd ja kaabiti hõbevalget ehk pandi hõberahagi.

Kindlad näpunäited puuduvad, aga näib, nagu oleks hingedeajal hanesidki ohverdatud. Hämar mälestus sellest hanede ohverdamisest on meie Mardi hani. Järva-Madise Albu ohvrikivist teatakse ometi, et seal hanesid, kanu ja lambaid ohverdatud. Rahvajutu järele langes Hanila kiriku asutusel hani ohvriks. Germaanlased ohverdasiid hane lõikusepühal Donarile (Herrmann, D. Mythologie, l. 354).

Muude lindude ohverdamisest teame veel vähem; aga arvata tuleb, et parta ja harukorral ehk ka metslinda ohverdati.

Osaline ohver.

Alguses ohverdati kogu loom. Pea aga hakkas ahnus ohverdaja südames ennast avaldama: miks nii palju ohverdada? Eks piisa ju, kui ohvrisaajale üks jagu antakse, teine jagu ohverdaja oma kasuks ära tarvitatakse? Ohverdaja tundis kahju kogu looma liha anniks viia, ilma et sellest ise oleks osa saanud. Tagajärg oli, et ohverdaja ohverdades ohvrisaaja söögiseltsiliseks muutus. Tapetud ohvrilooma sarved võeti peast, löödi ohvrisaajale meelega heaks puu otsa, niisama ka looma nahk; seal tuletasid need ohvrisaajale kuud, sarved isegi aastad otsa ohvrit meele. Ohvri liha sellevasta pandi katlasse, patta, keedeti. Veri jäi muidugi tappes kohe ohvrisaajale. Keedetud leemest anti natuke ohvrisaajale, suurem osa ohverdaja omastele. Niisama sündis lihaga. Õieti ei täidunud ohverdajal ohvrisaajale sealiha enam sugugi anda, vaid ta andis talle vähem maitsvaid ohvrilooma kehaosasid. Ohvrisaaja osaks langesid sedaviisi ohvrilooma süda, keel, kops, maks, sisikond, rasvad, kondid. Ohverdaja trööstis ennast sellega, et need kehaosad elule just kõige tähtsamad, lootes, et need ohvrisaajale ühtlasi kõige armsamad. Ise oma perega asus ta ohvrilooma liha kallale. Puuduvad teated, kas ohverdaja ohvrilooma lihast osa keetmata jättis, seda enesele edaspidiseks tarvituseks hoides. Palju enam näitab lugu nii olevat, et ohvrilooma liha vist kõik korraga ära keedeti. Et ohverdaja omaksed suurema looma liha kõike ei jaksanud ära süüa, kutsuti külarahvas ohvipidu jao-ajale. Kukkede, kanade, hanede, põrsaste ohvri puhul jaksasid ohverdaja omaksed ise muidugi kogu ohvisöögi lõpetada. Kes teab, suurema looma keedetud lihast jäi mõnikord ehk järgmiseks söögikski üle, aga kaua ikka värsket liha ei võidud pidada, vaid pidi see pea lõpetatama. Lindude ohverdamise puhul pidi ohvrisaaja koguni väikse osaga leppima. Kala sellevasta ohverdati tavalisest „ilma matti võtmata“, olgu siis, et enne vette viskamist lõhki lõigati. Enamasti lasti saadud saagist esimene ehk mitu ohvrianniks vette tagasi.

Kui ülepea mittesöödavaid loomi ohverdati, sai ohvrisaaja need kõige lihaga enesele. Enne nimetasin, et me eestlaste seas koerte ohverdamist ei või kindlaks teha. Ohverdati koeri, siis muidugi sai ohvrisaaja kogu looma enesele. Niisama puuduvad teated kasside kohta. Vaevast arvati neid ohrivääriliseks. Ülepea näib lugu nii olevat, et kiskuvaid metsloomi vist ei ohverdatud. Need ei olnud

ju kellegi päralt ega võinud ohverdaja nendega siis jumalatele ehk muile ohvrisaajatele meelega teha. Inimene pidi tavalisest ikka omast käest midagi andma. Kalaohver teeb ses tükis ometi erandi. Kala oli niisama saak, kui kinnipüütud ehk tapetud metsloom, aga ohverdaja pidas teda ju nagu oma pärisvaranduseks ja arvas sellest täie õigusega võivat tänuohvrit viia. Metslindude ohverdamise kohta ei tohi teadete puudusel midagi tõenäolist ütelda.

Kalanina kabelis Hiiumaal ohverdatud kuldkala, teise järel asunud kuldkala ise kabeli seina müürile. (Esivanemate varandus, l. 60.) Prangli saare Lauritsi kabelile ohverdanud kalamees hõbekala, ja kohe ilmunud meresse kehvuse asemele kalarohkus. (R. Winkler, Beiträge V, l. 11.) Püha kihelkonnas Kailoki küla ligidal Varese rannal austati risti viisi raiutud kivil hõbekala. Hõbekala on ammu kadunud, ainult kivisse raiutud silgu kaju on veel näha. (Inland 1840, nr. 5.) (Lõpp.)

Aineohver.

M. J. Eisen.

Karja pärast ohverdati karjasaadusi, küll karjaisas, küll õues tõrre põhjal, küll muus ohvrikohas.

Karja esimest korda karjamaale saates ei tohtinud ohvrid puududa, et kari kaitset leiaks. Tuli õhtul kari tagasi, ohverdati jälle, et õnnetust ei juhtunud. Sügisel loomi lauta pannes ohverdati niisama. Kadus suvel mõni loom karjast, ohverdati, et loom leitaks; leiti, ohverdati tänu täheks. Sündis lehmale vasikas, hüppas peremees Emajõe mail kolm korda ümber vasika ja ütles: „Olgu see noor eluke meie kõikide rõõmuks! Olgu see noor eluke meie kõikide kasvuks! Olgu see noor eluke Uku meelega!“

Anniks anti rõõska piima, kohupiima, lehma poegimise järel ternepiima, võid, juustu, ülepea kõike, mida karjast iganes saadi, isegi looma karvu, veiste sarvi, hobuse jõhvi. Lindude saadustest ohverdati kass terveid mune, munaleent ehk munapudru, mõnel juhtumisel isegi lindude sulgi. Kana munema harkkamisel langes esimene muna alati ohvriks, aga muudki puhul annetati muna. Ei või mee-ohvrist vaikides mööda

minna. Koguni palju ja sagedasti ohverdati vaha, millest enamasti loomade kujud moodustati. Ohvrikohtadelt korjati mõne korra puuda kaupa vaha ära, iseäranis kirikute ja kabelite juurest. Saaremaal ohverdati ristteele kontagi (Luce, Wahrheit, I. 69).

Põllupidamine, maaharimine nõudis alati viljakaitsjale meelega andmist. Kui kevadel külvama mindi, pidi mõni peotäis külvivilja tingimata ohvripaika viidama. Mahakülvatud seemnele tilgutatakse mõnes kohas peremees sõrmest tilga verd. Kasvas vili ilusasti, anti tänuohvrit; ikaldas vili, paluti ja ohverdati, küll teri, küll toitu. Kui rukis hakkas valmima, lõikas peremees Emajõe mail haljaid kõrsi, kastis kõige magusamasse mõdusse ja viis ohvripaika. Astus sirp ametisse, viis peremees esimese haki vihkudest mõne ohvriks. Peksti esimest reht, rändas kühlitais teri ohvrikivile. Jahvatati käsikiviga esimest jahu, jälle ootas ohvrialtar esimest peotäit uudse jahu. Küpsetas perenaine uudse leiba, ei tohtinud ohver andmata jääda: valmistati iseäralik ohvrileib. Pärastistelgi jahvatamistel ja leivaküpsetamistel pidi alati ohverdandmist meeles peetama, ehk muidu kadus rahva arvamise järele õnnistus majast.

Viljandimaal lõigati valmis vilja sirbiga paar peotäit, niisama kitkuti paar peotäit linu ja kanepid, viidi aita, pandi salve kohta lae alla rippuma, pead ehk kuprad allapoole. Seal rippusid nad teise suveni, mil nad lõikuse ajal uute peotäite vastu ümber vahetati. Niisama kitkuti noort rohtu ja viidi aita, heinaajal põimiti natuke kõige ilusamat heina.

Keedu ajal tuli ohverdandmist ikka meeles pidada. Ei ohverdatud keedusest ka iga kord, kui pada tulele pandi, tingimata ometi ikka, kui midagi uudist keedeti. Mõnes kohas valati iga keedu ajal vähemalt leeme vahtu kuhugi ohvriks. Liha ohverdandmisest on ju loomaohvrite kirjelduses kõneldud. Puuduvad teated, kas kaalikaid ja muud aiavilja ja puuvilja iseäranis ohverdati; kartulid igatahes said alles mineval aastasajal rahva seas tuttavaks ega võinud siis vanemal ajal ohvriainena esineda. Küll leidub aga teateid kakkide ja vorstide kohta; esimesi annetati mardipäeval, viimseid toomapäeval. Pudruohvrist teab vana rahvas õige sagedasti kõnelda. Sool langeb sagedasti esinevate annete hulka.

Naisterahva näputöögi pidi ohvrisaajatele matti maksma. Mõni noorik, neiu ei võtnud vaevaks aineid asjaks valmistada, vaid viis lihtsalt villu ehk linapeo-

sid. Teised jälle ketrasid villad ehk linad küll lõn-gaks, aga ei kudunud neid, vaid viisid niisama ohvri-paika. Kolmas osa naisterahvaid arvas oma kohuseks ainult valmistatud näputööd viia. Ühed kudasid sukapaelu, väikseid sukke ja kindaid ja annetasid neid; teised lõikasid kanga otsast väikse tüki ja saatsid sedasama teed; jälle teised valmistasid kangast tite riided ohvriks. Lühidalt, missugust näputööd naised iganes tegid, ikka katsusid nad „kümnist“ maksta. Ei ole kuulda, et mehed oma käsitöödest niisama ohvrid oleksid viinud töö edenemise pärast. „Seppade“ karjast andis ehk raudsepp harukorral tüki rauda; puusepa puutööde annetusest vaikib rahvasuu, ehk olgu siis, et puusepp reomäele puutüki viskas.

Peale näputöö ohverdasid naisterahvad veel muidki asju, nagu linta, klaashelmeid, hilpa, riidelipakaid, väikseid rätikuid jne.

Tähtsat osa ohverdamisel esitas raha. Vaskkopikad kõlbasid igal puhul. Suurem mõju arvati ometi hõbedal olevat. Kelle jõud kandis, see annetas väikse hõberaha, kelle jõud kandis, suure hõberaha, rubla ehk taalri ehk koguni mitu. Kehv püüdis ainult hõbevalgega toime tulla, hõberahast ehk muust hõbeasjast noaga ohvri-paigale kaapides. Niisamasugust mõju kui hõberaha arvati hõbepreesid, sõled, sõrmused jne. avaldavat; neid viisid niihästi mehed kui naised anniks. Muid metallasju annetati enam harukorral, niisama kulda. Kulla annetusest olen õieti ühe korra kuulnud: Kuusalu allikatesse öeldakse kulda heidetud olevat.

Iseäralikkudel kordadel ohverdati koguni väärtuseta asju: vett, sülge, kiva, puutükka, laasta, raaga, klaasitükka, igasugu prügi, lühedalt kõike, mida iganes kätte juhtus. Reomaale kõlbasid ohvriks kõiksugu väärtuseta ained. Ei puutunud muud peosse, visati peoga mulda ehk sülitati reomaale, aga mingisuguse märgi pidi möödamineja enesest ikka maha jätma.

Leidus kohti, kuhu ainult kiva ohverdati. Igaüks, kes sinna läks, pidi kivi ohvriks kaasa viima. Sarnast kivide ohverdamise kohta, ilma et seal reomaa oleks, näidatakse Virumaal Pihlaspää ja Jorika küla ligidal. Seal on metsas kõrgem kungas, künkal vare väikseid kiva. Vana rahva jutu järele pidanud endisel ajal igaüks sinna mineja kivi kaasa viima. Kohta hüütakse vana kabeli mäeks. Kas seal varem kabel ehk surnuaed olnud, ei teata.

Kahjaks loetakse küll ohvrijookisid, aga laiemas tähenduses arvatakse nende hulka ka leem ja piim. Kõige sagedamini annetati taari, sest seda oli tavaliselt alati talust saada. Nagu näha, arvati taaril ometi vähem tähtsust olevat. Suuremat väärtust anti vanal ajal mõdule, hiljemini õllele. Kui õlut iganes majast leidis, ei tohtinud see ohverdamise puhul puududa. Õlut valati tuppa põrandale, ohvriakka, ohvriaeda, ohvrikiivile, hiie alla, vette, nimelt merde. Mitte vähem tulu ei loodetud viinast. Sellestki maksti ohvrisaajale matti, kui nimelt viina kodu ehk kaasas juhtus olema. Ilmade ja kalaõnne kohta arvati viin rohket mõju avaldavast, aga ka õllest loodeti niisugusel puhul rohket kasu. Kraasnamaal pandi rukkikahi kaussi, noormees sasis hammastega kausi äärest kinni ja jõi kogu kahja. (Kallas, Kraasna Maar., l. 88.)

Keel ja kiri.

Vastuseks ja õienduseks M. J. Eiseni „Ääremärkustele“

(„E. K.“ 1917, nr. 6, lehek. 216—218).

„Eesti Kirjanduse“ heinakuu-numbris M. J. Eiseni poolt ilmunud „Ääremärkuste“ puhul oleks mul järgmised õiendused teha:

1) Vallanime Teenuse olen kirjutanud ee-lisel kujul seepärast, et ta näib olevat kirjakeeles harilikum ja et ka meie paremad adresskaendrid („Päevalehe“ adresskalender, Uus Aastasada j. t.) tarvitavad ülemalnimetatud kuju. Teenuse vald ja kogu Kullamaa kihelkonna rahvas hääldab muidugi tiinose (tiinuse), ses kohalikus murdes muutub ee seaduslikult ii-ks ehk ee-ks. Ka Vigalas öeldakse: tiinuse.

2) Kõrstus (§ 1). Nimetatud vormi olen trehvanud Vigala murde praeguses keeles sama harva kui M. J. Eisengi. Siiski, vanematelt inimestelt järele küsides, olen kuulnud neid enamasti kinnitavat, et vanasti olla alati hääldatud kõrstus. Ongi ju Vigala murde hääleseaduste põhjal täiesti loomulik ja oodatav, et vanemas keeles kuuldus nimetatud kuju üleüldisena. Teadagi oli ta alati kirikus kuuldud ja raamatust loetud „Kristus“ kujuga võistlemas, nii et ta käesoleval ajal on kirjakeele mõjul peaaegu täitsa kadunud. — Mihklis kuuleme veel praegugi vanade kõnes — kuigi harva — kõrstus.

3) Uuendused (§ 5). Siin olen eksikombel esitanud paralleelset noorema põlve keele kuju vanema uuendused asemel.

4) Praeguse Vigala rahva suust olen kuulnud üksnes sõnakuju varased (mitte varatsed). Vanakesed kinnitavad ka oma noores põlves ainult seda kuju kuulnud olevat. — Samati olen õige üleüldiselt

kuulnud e n d i s e d (§ 6) [üles tähendatud näit. Naravere, Oese j. t. küla-des], selle kõrval aga ka harva sünkopeeritud sõnakuju entsed, mida ka esitanud olen murdearuandes § 55-a lõpul. Et umbes 50 a. tagasi va-ratsed ja entsed veel üleüldiselt valitsevad olid, on võimalik. Hari-likkude ts-liste (näit. sajotsed, sammatsed, tõrvatsed, nõ-gatsed, ilatsed, lumitsed, määtsed, mädased, mujatsed, mudased, toobitsed jne.) kõrval esineb praeguses keeles veel teisigi; -s-lisi kujusid, nagu karvased, ilised, emäsed jne.

5) Tänavu suvel, Vigala murdega lähemini tutvunedes, olen jõud-nud otsusele, et -n-lised kujud unik ja kanikas on nimetatud murdes harilikumad ja algupärasemad, unnik ja kannik aga nähtavasti laenu-d naabrimurretest (vrd. § 16).

6) M. J. Eiseni märkuse: „Ära“ sõna (§ 21) ei tarvitatud vanemal ajal sugugi. Kuuldi ainult „ää“ otstarve on mulle tume, sest ka minu aruandes on öeldud: „Vokaalide vaheline r on välja langenud sõnas ää, ära, niihästilause rõhu-lises kui ka rõhuta paigas.“

7) Sõnakuju orst (= vorst) on tõepoolest õige haruldane. Olen teda kuulnud ainult ühe vanakese kõnes.

8) Eiseni märkus: „kaus“ olen ikka kuulnud „kauss“ välja räägitavat“ põhjeneb nähtavasti arusaamatuse peal, sest aru-andes esinebki sõnakuju kaus *accent grave*’iga s-e peal, mis on sama kui kauss (v. aruande lehek. 5, „Transkriptsioo nimärkide seletuseks“!)

9) Olen kuulnud Vigalas kahesuguseid vormisid: varitsema ja vaaritsema, viimane kujunenud sama seaduse järele kui uuvi-tama, huvitama, uuvi, huvi, raavitama, ravitsema, äävitämä hävitama, iisik, isik jne. nimetatud murdes.

10) Eisen kirjutab: „Tedrek (§ 38) kuulukse koguni harukorral. Tavaline nimetus on „tidrek“. Kuid kuju „tedrek“ ei esinegi minu kirjutuses, vaid tedrek (esimene e punktiga peal!) ja tidrek, millest esimene kuju kuulduv viimasele õige lähidana

11) Kujusid „menä“, „senä“ („sinä“) ei ole ma Vigalas kordagi kuulnud, vaid üksnes (praeguses keeles, ka vanadel): mina (mena), sina (sena). Et nende sõnade teises silbis esineb a murdes, mis ä-d esimesest silbist kaugemal alal hoiab, ei ole sugugi võõrastav, vaid mit-metele Eesti murretele omane: näit. Kodaveres mina, sina (kuid isä, silmäd, jne.; — Kettunen, Kod. Vok., lhk. 117), Vönnus mina, sina (kuid temä, äävitämä, jne.), Karksis mia, mina, sia, sina (kuid temä, esä, isa, jne.). — Ka lühendatud kujud kuulduvad Viga-las ma, sa (kuid tä).

12) Sõnakuju „seetse-pool“ ei ole ma Vigalast mitte leidnud, küll aga sitse-pool.

13) Eiseni märkus: „kuehad“ kõrval kõneleb vigalane ka „koehad“, on vist eksikombel sisse juhtunud, sest ka minu broschüüris

seisab: „koht, palj.: kuehad (~ koht, koehad) ,koht, kohad“ (v. § 40).

14) Sõna kõõpima on Vigalas siiski õige harilik. Olen teda kuulnud näit. Kesu ja Oese külas.

15) Olen kuulnud Vigalas niihästi kujusid tii, miis, piirg, tiinmä, piinike, iist jne., kui ka tee, mees, peerg, teenmä, peenike, eest, samati ka e ja i vahelise pika vokaaliga. Tõsi küll, esinõesed kujud on haruldasemad. Sõna liines ‚lehelis‘ olen kuulnud üksnes puhta i-lisena.

16) Sõnakuju tuuma ‚tooma‘ olen üles tähendanud ainult vanemate elanikkude kõnест, noorematel ka muidugi tööma ja tooma.

17) Kuju aitma (§ 48) on trükiviga. Tuleb lugeda aitamä.

18) Olen Eiseniga nõus, et sõnas koebad (= kuivad) esimene täishäälik enam u poole kaldub, sest ka minu kirjutuses esineb: koebad (o punktiga peal = o läheneb u-le; v. lehek. 5: Transkr. selet.)

19) M. J. Eiseni tähendus, et vanemal ajal esivokaalsetes sõnades esimesest silbist kaugemal olevad ö ja ü veel kuuldusid, on huvitav. Igatahes ei ole ma kuulnud praeguste vanade suust kordagi seesuguseid kujusid kui „nälgümä“, „vältümä“, „täkötämä“, vaid üksnes: nälguma, vältuma, täkotama. Kas on siis tõesti muutused ö > o, ü > u sündinud alles viimaste aastakümnete jooksul? Tumedaks jääb, mis mõtleb M. J. Eisen kinnitusega, „et varemalt lõpu a'd ikka (minu sõrendus, A. S.) vähe nagu ä'd kuulusid, õieti midagi a ja ä vahelist esitasid“? Kas ehk seda viimaks, et ä-d tarvitati ka tagavokaalsetes sõnades, nagu põlema, tulema?

20) Eiseni poolt ettetoodud sõnakujusid „ee“ (= ei) „mä“ (= ma, mina), „tööseb“ (= tõuseb) ei ole ma praeguste vanade keeles mitte kuulnud.

Muude õienduste ja märkustega olen päri. Peale Eiseni tähelepanud eksituste ja komistuste on kõne all olevas murdearuandes veel mõningad, mille tekkimise põhjust tuleb otsida peaaesjalikult raskustest ja takistustest, mida praegune rahutu sõjaaeg murdeuurimisele ette veeretab, kui ka sellest, et broschüüris esitatud materjal on ainult 10-päevase korjamise vili (järelejäanud päevad kulusid muude ümbruskonna murretega tutvunemiseks) ja et olude sumnil on aruande ilmutamisega pisut ehk rutatud. Neid puudusi mõtlen siiski tulevikus pikemas ja põhjalikumal uurimisetöös Lõuna-Läänemaa murrete üle kõrvaldada.

Vigalas, 28. VII. 17.

Alb. Saaberik.

Kirjandusline ülevaade.

Essaare Aadu, Räästaalused. „Mõtte“ kirjastus. Tallinas, 1916. 167 lk., hind 1.75 k.

Eessaare Aadu, Alasti. „Mõtte“ kirjastus. Tallinnas, 1917. 114 lk., hind 1.60 k.

Ikka uuesti ja uuesti peab sõnastama tõsiasja: meie proosa jääb kaugele maha salmi edenemisest. Ta on paindumata nii sisuliselt kui tehniliselt. Ta ei ole seal veel küsimusigi asetunud, kus luuletajad juba vastusi on leidnud. Kõigist katsetest hoolimata pole ta veel pääsnud sellest talupojalisest ainete piirkonnast, kus siinamaale on liikunud. Ta ei ole veel teed leidnud selle moderni ümbruse ja hingeelu kujutamiseks, mis ometi kõigile nähtavaks tõsiasjaks on saanud. Samuti ei peegelda tema kompositsioon ja stiil kaugeltki seda iseteadlikku tööd, mis avaldub viimase aja lüürikas.

Kuna peaaegu igal aastal uue meeldiva luuletaja nimega tuttavaks saame, ei või seda proosakirjanikkude kohta ammugi öelda. Aastate jooksul ei ole peale O. Lutsu kedagi ilmunud, kes andest ja viljakusest tunnistust oleks annud. Kuid ka Luts ei ole see kirjanik, kes revolutsiooni tähendaks meie proosas. Suure ande kõrval „jumala armust“ puudub tal see artistiline kool, mis ühenduses andega alles pööret sünnitava toodangu võimaldaks. Ta esitab meie rahvakirjanduse kõige kõrgemat saavutust, kuid kus ta tahab rohkem olla, eksib ta paratamatult võõrastele aladele.

Neidsamu kartusi peame avaldama ka Eessaare Aadu kohta, kelle raamatud sõjaaegse kirjanduse surmavaikust on seganud. Kui tema tööd suuremat tähelepanu on leidnud kui oleks võinud oletada, siis tuleb seda panna just sõjaaegse kirjanduse vaesuse, autori tendentsi ja tema nimega ühendatud sensatsiooni arvesse.

Kuid igatahes on see kirjanik, kellel on oma sõna öelda, ja sarnasena on ta enam kui teretunud. Tal on kindel ainete vald ja esitusilme. Väga võimalik, et tal pärast pealkirjas mainitud raamatute enam palju pole öelda, sest tema edenemisvõimalused näivad olevat kitsad. Kuid sarnaseni jätab ta enesest miskisuguse jälje Eesti kirjandusse. Tema töid võiks selle poolest võrrelda O. Truu „Juttudega“.

Mis Eessaare Aadus kõige pealt mõjub meeldivana, see on tema täpipealne aine tundmine. Ta kujutab ainult neid maakohti, inimesi ja vahekordi, mida tingimata tunneb. Kõik näitab, et siin on tegu isikliste mälestuste ja tähelepanekutega. Tema mõttekujutuslistest võimetest ei anna kumbki raamat miskisugust ülevaadet. Ja sellepärast arvan ma, et kui ta oma andi teadlikult ei hari, süvenda ja mitmekülgusta, tema loomisläte väga ruttu peab kuivama.

Igaüks ta silamaale ilmunud viiest novellist näitab ise piirkonda autori elukogemustest.

„Viimne pauk“ viib meid küti tähelepanekute maailma. Autor tunneb metsa, looma ja küttimist. Sõnad: põder, kits, teder ja püss ei ole talle ainult kõlalised nähtused nagu kirjanikule, kes kirjutuslaua taga omi töid kombineerib. Tal on teadmisi maastikkudest, mis oluliselt lahku lähevad luuletaja joobumisest looduse ilu vaadeldes. Tema kujutis on

topograafi täpiseks. Sõnad: põhi, lõuna, ida ja lään ütlevad talle alati midagi reaalselt. Tema jutustuse järele võib kujutatavast maastikust kaardi kokku seada. Kõik see äratav lugejas usaldusetunnet, nii et ta ka siis kirjanikku jälgib, kui see muidu tundub igav ja väsitav.

Samasugust ainelist usaldusetunnet äratavad järgnevadki novellid. „Kalal“ esitab mere kalke ju külmi väljavaateid; „Üle mädasoo“ talvist maastikku sellesama geograafilis-topograafilise täpiseksusega, mis „Viimne pauk“. „Raudtee ääres“ pakub realistliku läbilõike raudteetöölise ja „Alasti“ Saaremaa kraavikaevajate elust. Tarvis ainult viimases jutus tähele panna vana kõrtsi üksikasjalist kirjeldust, et kirjaniku suure realismitunde vastu austust tunda.

Kuid nende väliste voorustega on Eessaare Aadu positiivsed omadused peaaegu ka piiratud. Ta tunneb ainult toorest materjaali, millega palju ei oska peale hakata. Ta ei ole ühtki ainet kompositsiooniliselt läbitöötatult näinud, ja stiililiselt ning keeleliselt on ta igavam kui ükski teine kirjanik Eestis. Ühe sõnaga, ta pole artist.

See on äärmiselt kujutu ja laialivalgub maailm, milles ta liigub. Ta tööd esitavad ääretu määra episoodide, kõrvalekaldumisi, mõttemõlgutusi ja üksikasju, mil on kõige kaudsem side teose olemusega. Ühelgi tema tööle ei ole miskisugust selgroogu ega selget arenemisjoont. Neid on väsitav lugeda, sest lugeja peab kogu aeg neis ümber eksima, nagu ta vanamees novellis „Üle mädasoo“. Igaüht neist töödest peab kaks kuni kolm korda lühendama, kui nad vähegi väljakannatavateks peavad saama. Ainus töö, kus tundub miskisugust maupassant'ilist vormi nappust ja mida sellepärast võib ka maitseda, on „Raudtee ääres“.

Võiksime tuua kümnete lehekülgede kaupa näiteid sellest küpsematust ja seedimatust materjaalipaljusest, mis täidab Eessaare Aadu raamatuid. Võiksime rääkida kahjust, mis toob alasti ja odav tendents, mida ta kõige vähevalitumatel abinõudel ajab, nii et sümboolne siht ise selle all ainult võib kannatada. Kuid kõige pealt olgu rõhutatud, et tema materjaalide paljus mõjub pinnaliselt, ebahingeeluliselt, nii et lõpulikult ta teis ühtki hingelist kriisi ega tõelist kaastunde silmapilku ei leia.

Tõepoolest, ma ei usu kõige vähemalgi määral seda kütti, kes kogu päeva kas või pardipoega taga ajab, sest ta väike poeg on haige, kuid apteeker ei anna rohtu ilma rahata. Sentimetaalsus! Veel vähem võin uskuda hambavaluliselt pikka kujutust vanamehest, kes oma tütre järele rutates mädasool ümber eksib ja nii palju kordi omi märgi jalgrätte vahetab, et enam ükski lugeja neid üles ei suuda arvata. Romantism!

Kõigist Eessaare Aadu töist saab lõpulikult käsituse, et autor hästi tunneb väliseid tõsiasju ja maastikke, kuid inimese hinge intiimide üleelamised on talle tundmatu ala. Tal puudub nende tähelepanekuks peenendatud meel ja sõnastamiseks arenenud stiil. Ta katsub seda nõrkust tasuda psühholoogiliste liigpingutuste ja drastiliste võtetega. Ja kõige selle juures on tal õnnetu kalduvus omi teoseid just hingeelulistele motiividele rajada.

On kardetav ühegi algava kirjaniku üle otsust teha, mis eksimatuse kohta nõudeid avaldab. Inimese edenemise võimalused on piiratud. Liiatigi debüteerib Eessaare Aadu paremini kui nii mõnigi, kes hiljem ometi kirjanduses määravalt on mõjunud. Kuid otsustades selle järele, kui vähe kõne all olevad raamatud üksteisest oma edenemise poolest eralduvad, ei või autorile muud soovitada, kui algusest alata kogu oma kirjanduslikku õpiteed.

Kunsti eraldab realiteedist valiku kalduvus, kunstteost elujuhtumisest teadlik kompositsioon, novelli ajalehe sõnumist vorm, milles peegeldub isiklik stiil. Mida väärtuslikum kirjanduslik teos, seda rohkem eeldab ta kirjanduslikku kultuuri. Mida sügavam mõju peab tal olema tulevikus, seda suurema määra verre imbunud traditsioone peame oletama olevikus. Väärtuslik kunst on aristokraatlik nähtus, kõigi nende kohustuste ja nõuetega, mis asetab auväärt minevik ning sugulus.

Kõigi kirjanduslike vormide hulgas on novellivorm vist üks kõige nõudlikumatest ja isemeelikumatest. Selle tehnika omandamine on üks raskematest, sest sõna novell ei sisalda iseenesest veel miskisuguseid vormitraditsioone nagu soneti või tertsiini nimetus. Kõik peab siin ise leidma, kõik uuesti ehitama kitsal alal, kõik rajama kompositsiooni ja stiili abraste abinõudega. Sest novellis ei ole ainel, ideel või hingelisel eritlusel kaugeltki seda tähtsust, mis romaanis või draamas. Novell on suurel määral vormi probleem, igatahes suuremal määral kui ükski teine proosakirjanduse liik. Nii kitsas ja nii ääretu rikas maailm!

Kõiki neid raskusi tahaksin soovitada Eessaare Aadule tunda ja võita. Ilma seda edenemisteed käimata jäävad tema tööd ikkagi ainult algaja katseteks ja tema tulevikuvõimalused on enam kui piiratud.

Tõsi küll, arvustus on juba tema siimaalseidki teoseid paremateks pidanud kui Ernst Petersoni omad. Kuid sarnases arvamises on tegu mitmekordse liialdusega. Petersonil on Eesti kirjanduse kohta suur tähtsus, olgu meie otsus muidu missugune tahes. Tema toodang on selles ilmtingimata tarviline lüli. Selles peegeldub kogu ajajärgu ühiseluline ja esteetiline ideaal. Ta edustab oma ajajärgu kõige kõrgemat kirjanduslikku kultuuri. Kõik need eeldused puuduvad muidugi Eessaare Aadul. Tema toodang ei sünnita kahtlemata miskisugust pöörangut meie kirjanduses. Ta edustab voolu, mis oma kulminatsioonipunkti üle on elanud. Ta peegeldab ainult üht haru sellest maaelu kujutamisest, mille tunnused juba enam kui välja on kujunenud. Kuid kõik, mis kirjandust edasi ei vii, on kirjanduseloo seisukohalt teise järgu tähtsusega.

Esteetiline loomisprotsess on midagi ühtsoodu liikuvat, käärivat ja arenevat, mis silmapilgukski ei või seisatada, ilma et ta pärmid põhja ei nõrguks ning tema elav hing ei kivineks.

Fr. Tuglas.

Teated.

Kirjanik ja rahvaluule uurija M. J. Eisen saab 16. septembril 60-aastaseks, kuna luuletaja A. Reinwald 25. novembril oma 70-aastast sünnipäeva mälestab.

*

3. augustist saadik ilmub Tallinnas Eestimaa Sotsiaaldemokraatliku Ühenduse häälekandja „Sotsiaaldemokraat“. Toimetuses muu seas: M. Martna, Ed. Wilde, K. Ast.

20. augustil hakkas Soomemaa Eesti Sõjaväeliste Liidu väljaandena Viiburis „Soomemaa Teataja“ ilmuma.

*

23. ja 24. juulil peeti Peterburis Põhja-ringkonna Eesti asunduste kongress ära. Harutuseaineteks olid: poliitikalise seisukorra selgitamine, asunikude lähemad poliitikalised ülesanded, maa-küsimus ja asunikude hariduslised huvid.

*

25. juulil avati Tallinnas Rahvaülikooli Selts.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Pärnu Vastastikuse Kreditühisuse IX aruanne, 1916. a.
8 lhk.

Aidu Laenu- ja Hoiu-ühisuse aruanne 1916. aasta kohta.
7 lhk.

Lauri Kettunen. Virolais-Suomalainen sanakirja.
Eesti-Soome sõnaraamat. Helsingissä, kustannusosake-
yhtiö „Otava“. 362+XVIII lhk. Hinta nid. 7,50, sid. 10 m.

Suomen Muinaismuistoyhdistys. Suomen Museo —
Finskt Museum XXIII. 1916. Helsinki, K. F. Puromiehen
Kirjapaino o.-y. 1916. 76+VI lhk.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja —
Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXVII.
Helsinki, K. F. Puromiehen Kirjapaino o.-y. 1916. 310 lhk.

H. C. Pitsahl. Vabaduse vool. Jutuke lähemast minevikust.
Tallinnas, 1914. J. E. Meigas ja J. Kehlmanni kirjastus. 16 lhk. Hind
15 kop.

Hans Kruus. Peetrilinnas ajaloo suurpäivil. Veeb-
ruar — märts 1917. 46 lhk. Hind 50 kop.

Nooruse Helinad. Kogu noorte töid. Kogunud ja välja annud
Al. gümn. kasvandik Julius Johannson. J. Mällo trükk
Tartus 1917. 144 lhk. Hind 160 kop.

Tallinna Eesti selts „Estonia“. 52. aasta aruanne, 1. maist
1916 kuni 1. maini 1917. 24 lhk.

Var and criminal anthropology. Including official testimony
as to armament, military training in schools, moral evils of war,
and atrocities also principles for the study of humanity with bib-
liography of the author's publications by Arthur Mac Donald.
Washington, 1917. 40 + 10 lhk.